

DE KRACHT VAN SOCIALE INNOVATIE

De Adviesraad voor het Wetenschaps- en Technologiebeleid (AWT) brengt gevraagd en ongevraagd advies uit aan regering en parlement. Zijn onafhankelijke adviezen zijn strategisch van aard en gaan over de hoofdlijnen van wetenschaps-, technologie- en innovatiebeleid. De leden van de AWT zijn afkomstig uit kennisinstellingen en het bedrijfsleven. De raad staat onder voorzitterschap van Uri Rosenthal. De AWT doet zijn werk vanuit de overtuiging dat het belang van kennis, wetenschap en innovatie voor economie en samenleving groot is en in de toekomst nog verder zal toenemen.

De raad is als volgt samengesteld:

prof.dr. U. Rosenthal (voorzitter)
prof.dr.ing. D.H.A. Blank
mw. ing. T.E. Bodewes
mw. prof.dr. V.A. Frissen
prof.dr. E.C. Klasen
prof.dr. E.M. Meijer
P. Morley MSc.
dr.ir. A.J.H.M. Peels
prof.dr.ir. M.F.H. Schuurmans
prof.dr. L.L.G. Soete
mw. dr. D.J.M. Corbey (secretaris)

Het secretariaat is gevestigd in Den Haag:

Javastraat 42
2585 AP Den Haag
T 070-3110920
E secretariaat@awt.nl
W www.awt.nl

ISBN: 9789077005651

84

**De kracht van sociale
innovatie**

januari 2014

Colofon

Illustratie Sylvia Weve

Druk: Quantes - Rijswijk

januari 2014

ISBN 9789077005651

Verkoopprijs € 12,50

Auteursrecht

Alle auteursrechten voorbehouden. Mits de bronvermelding correct is, mogen deze uitgave of onderdelen van deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de AWT. Een correcte bronvermelding bevat in ieder geval een duidelijke vermelding van organisatiernaam en naam en jaartal van uitgave.

Inhoudsopgave

Samenvatting	5
1 Aanleiding en adviesvraag	9
1.1 Toegenomen aandacht voor sociale innovatie	9
1.2 Adviesvraag	11
1.3 Aanpak en Opbouw	12
2 Verkenning begrip en praktijk sociale innovatie	13
2.1 Wat is sociale innovatie?	13
2.2 Verschijningsvormen van sociale innovatie	18
2.3 Kennis over (effecten van) sociale innovatie	22
2.4 Sociale innovatie in kennisontwikkeling	25
2.5 Conclusie	27
3 Sociale innovatie en de rol van de overheid	29
3.1 Overheidsaandacht voor sociale innovatie is nodig	29
3.2 Bestaand beleid biedt al ruimte en richting	31
3.3 Sociale innovatie plaats geven in het innovatiebeleid	33
3.4 Sociale innovatie in het kennisbeleid: ontwikkelen <i>body of knowledge</i>	36
3.5 Aansluiting bij internationale discussie is gewenst	36
3.6 Conclusie: sociale innovatie zou een expliciet beleidsthema moeten zijn	39
4 Conclusie en aanbevelingen	41
4.1 Conclusie: sociale innovatie biedt kansen, kennis is nodig	41
4.2 Sociale innovatie een plaats geven in het beleid. Drie aanbevelingen.	43
Bijlage 1 Adviesaanvraag Maatschappelijke en sociale innovatie	47
Bijlage 2 Geraadpleegde literatuur	49
Bijlage 3 Gesprekspartners	53
Bijlage 4 Werkplekinnovatie	57
Sociale innovatie is in Nederland werkplaatsinnovatie	57
Geschiedenis van sociale innovatie in Nederland	57
Beleid rond sociale innovatie	59
Conclusie	61
Serie uitgebrachte adviezen van de AWT	63

Samenvatting

Wat is sociale innovatie?

De AWT beschouwt sociale innovatie als een verzamelnaam voor hedendaagse initiatieven van mensen en organisaties gericht op innovatieve oplossingen voor maatschappelijke vraagstukken. Sociale innovatie begint bij personen en organisaties die een maatschappelijke probleem zien en het plan opvatten er iets aan te doen. Dat kan uitgroeien tot een breed initiatief van diverse partijen en personen, denk aan burgers, ondernemers en wetenschappers. Het kan om lokale initiatieven gaan, maar ook om complexe samenwerkingsverbanden op nationaal of internationaal niveau.

Adviesvraag

De belangstelling voor sociale innovatie groeit wereldwijd (voorlopers zijn het Verenigd Koninkrijk, de Verenigde Staten en Australië) en de verwachtingen zijn hoog. De ministeries van OCW en van EZ hebben de AWT daarom om advies gevraagd: Wat moet er precies worden verstaan onder sociale innovatie en heeft de overheid hierin een rol te vervullen?

Sociale innovatie in Nederland en andere landen

De AWT beschrijft in dit advies hoe het beleid en het debat over sociale innovatie in Nederland in achterliggende jaren grotendeels gericht geweest is op sociale innovatie in de zin van vernieuwingen van werkprocessen in organisaties (slimmer werken). Werkplaatsinnovatie is van groot belang voor het bevorderen van de innovatiekracht, de doelmatigheid en het concurrentievermogen van bedrijven en organisaties. Echter, het gelijkstellen van sociale innovatie aan werkplaatsinnovatie zorgt er in Nederland voor dat andere verschijningsvormen nauwelijks beleidsaandacht krijgen. In de EU en in landen als het Verenigd Koninkrijk, de Verenigde Staten en Australië kent het begrip sociale innovatie een veel bredere beleidsinvulling. Daar horen ook processen en activiteiten bij die in Nederland onder de doe-democratie vallen of andere benamingen zoals burgerinitiatieven, zelforganisaties, sociale ondernemingen en sociale infrastructuur.

Concluderend: kansen van sociale innovatie zijn beter te benutten

De AWT concludeert in dit advies dat sociale innovatie in deze brede betekenis volop kansen biedt voor de Nederlandse maatschappij en economie. Er bestaan, ook in andere landen, hoge verwachtingen over de effecten van sociale innovatie, al zijn deze vooralsnog nog niet duidelijk genoeg in kaart gebracht. Wel is het evident dat sociale innovatie zorgt voor dynamiek, betrokkenheid, experimenteerdrift, nieuwe vormen van ondernemersgedrag en innovatieve verdienmodellen. Het perspectief van sociale innovatie vormt dan ook een belangrijke aanvulling op de huidige politieke discours over de doe-democratie en de participatiesamenleving. Sociale innovatie verwijst naar participatievormen die tot op heden onderbelicht blijven in dit debat: innovatieve, creatieve vormen van maatschappelijk initiatief. Dit zijn in feite bijzondere vormen van wat in het dominante

economische discours onder innovatie wordt begrepen. Het bijzondere eraan is dat ze tot stand komen in netwerken van individuen en organisaties, ook buiten bedrijven en de economische arena om, en gericht zijn op maatschappelijke doelen, naast en boven, financieel rendement.

Actieve overheidsrol gewenst: agenderen en faciliteren

De raad adviseert de overheid om een actieve rol te vervullen inzake sociale innovatie om zodoende de waarde ervan voor de maatschappij beter te kunnen vaststellen en benutten. De overheid start hierin niet bij nul. Nederlands overheidsbeleid richt zich al decennialang op het bieden van ruimte voor maatschappelijk initiatief, op het regelen van zaken via 'de polder'. Het ontbreekt in Nederland echter wel aan aandacht voor het thema sociale innovatie in de brede, Europese betekenis van het woord. Ook is er geen integrale inbedding van sociale innovatie in het innovatie- en kennisbeleid. De redenen voor overheidsinterventie gericht op het bevorderen van innovatie is ook van toepassing op sociale innovatie: de creatie van publieke waarde in combinatie met marktfalen. Landen die voorop lopen met aandacht voor sociale innovatie kennen wel een richtinggevend en stimulerende strategie. Zij werken hieraan door middel van de opbouw van infrastructuur en financieringsmogelijkheden voor sociale innovatie.

Deze conclusies leiden tot drie aanbevelingen aan (de gezamenlijke) ministeries, de provincies en aan gemeenten:

Aanbeveling 1: Adopteer en agendeer sociale innovatie

Agendeer sociale innovatie: maak het steunen ervan tot expliciet onderdeel van het overheidsbeleid gericht op het stimuleren van de participatiesamenleving. Adopteer hierbij de, in het beleid van de Europa Commissie en wereldwijd, gangbare omschrijving van sociale innovatie. Verruim hiertoe de Nederlandse definitie (werkplaatsinnovatie) en sluit aan bij het Europese discours en Europees beleid. Werk interdepartementaal, zoek intensieve samenwerking met maatschappelijke partijen. Benut sociale innovatie waar mogelijk in de aanpak van maatschappelijke uitdagingen via de topsectoren.

Aanbeveling 2: Geef ruimte aan sociale innovatie

Creëer omgevingen waarin organisaties en netwerken kunnen experimenteren met nieuwe oplossingen voor sociale vraagstukken. Werk bijvoorbeeld met regelluwe ruimtes en met *deals*. Werk aan een meer open overheidscultuur. Ga als gemeente, provincie of ministerie bij elk op te starten beleidstraject na of en hoe het steunen of stimuleren van sociale innovatie een effectief beleidsinstrument kan zijn. Bied als rijksoverheid steun aan gemeentes, professionals en individuen bij het ontwikkelen van het hiertoe benodigde probleemoplossende vermogen.

Aanbeveling 3: Stimuleer sociale innovatie via het innovatie- en kennisbeleid

Geef sociale innovatie een plaats in het innovatie- en kennisbeleid. Zo kan sociale innovatie worden versneld en beter benut worden voor maatschappelijke doeleinden. De

AWT beschrijft zes concrete stappen, die de opdrachtgevers voor dit advies, de ministeries van EZ en OCW, kunnen zetten:

- i. *Werk aan infrastructuur voor sociale innovatie.* Bouw landelijke platforms op rond een aantal geagendeerde maatschappelijke uitdagingen. Doe dit vanuit al bestaande particuliere initiatieven en organisaties. De taak van deze platforms is het stimuleren van sociale innovatie rond maatschappelijke thema's. Zij werken op basis van publieke en private bijdragen.
- ii. *Streef naar verruiming van het innovatiebeleid tot buiten het bedrijvenbeleid.* Door denk het innovatiebeleid vanuit het idee dat ook innoverende actoren buiten bedrijven een doelgroep ervan zouden moeten zijn. Namelijk in die situaties waarin innovaties publieke waarde kunnen creëren, maar waarin de markt faalt. Onderzoek de mogelijkheden die er voor de toekomst zijn om innovatie buiten bedrijven te steunen. Denk aan een belastingaftrek voor personen en organisaties die sociaal innoveren en een stimuleringsregeling voor divers samengestelde netwerken.
- iii. *Stem intussen het bestaande bedrijvenbeleid af op sociale innovatie.* Maak hiertoe in het topsectorenbeleid ruimte voor samenwerking met andere dan kennisinstellingen. Zoek manieren om innovatieprojecten met elementen van sociale innovatie die al passen in het bestaande beleid, voorrang te geven bij het verlenen van steun. Zoek expliciete prikkels die *cross-over* projecten tussen topsectoren stimuleren.
- iv. *Zorg voor kennisbeleid rond sociale innovatie.* Zet sociale innovatie op de kennis- en innovatieagenda's die richting geven aan de onderzoeksplanning van de overheid. Moedig kennisinstellingen aan om kennis te ontwikkelen rond sociale innovatie. Geef opdracht om het veld van sociale innovatie te monitoren als aanzet tot kennisontwikkeling.
- v. *Geef voorrang aan multidisciplinair onderzoek.* Steun hiertoe partijen als de VSNU, de KNAW en het NWO in vervolgstappen op weg naar een innovatieve werkwijze in de Nederlandse wetenschap. Vraag KNAW en NWO om aandacht voor het bijeenbrengen van wetenschappers uit alfa, bèta en gamma richtingen gericht op samenwerking aan onderzoek naar maatschappelijke uitdagingen. Vraag NWO om in haar programma's meer prioriteit te geven aan multidisciplinair onderzoek. De uitdaging voor de wetenschap is immers om ook zélf innovatief te werk te gaan en samenwerking te zoeken met bedrijven, gebruikers of andere geïnteresseerden.
- vi. *Werk samen met andere landen.* Met het Verenigd Koninkrijk, maar ook bijvoorbeeld met België (Vlaanderen). Daar is onlangs de Sociale Innovatiefabriek van start gegaan. Doel is het opbouwen van een cultuur rond sociale innovatie in Vlaanderen. Nederland kan actief de samenwerking zoeken met vertegenwoordigers van dit initiatief.

1

Aanleiding en adviesvraag

De belangstelling voor sociale innovatie groeit wereldwijd en de verwachtingen zijn hoog, ook in Nederland. De ministeries van OCW en EZ hebben de AWT om advies gevraagd over sociale innovatie. Wat is het precies, wat kan het teweegbrengen, wat is hierin de rol van de overheid? Ook het meest recente politieke debat over de participatiesamenleving is gebaseerd op aannames over het maatschappelijk belang van sociale innovatie. De AWT neemt de innovatieve kant van het maatschappelijk initiatief als uitgangspunt voor dit advies en zoomt in op de plek van sociale innovatie in het kennis- en innovatiebeleid. Hoe kan hierin de kracht van sociale innovatie beter dan nu worden benut en wat is daarbij dan de rol van de overheid?

Toegenomen aandacht voor sociale innovatie

Europa heeft een lange en sterke traditie op het gebied van sociale innovatie, zo stelde Jose Barroso in 2011.¹ Europa is een continent van creatieve sociale ondernemers die oplossingen hebben bedacht voor allerlei kleine en grote maatschappelijke uitdagingen. *“Social innovation is good for society and it enhances society’s capacity to act”* zegt Barroso, en die benadering is in zijn ogen in de huidige tijd van crisis meer dan ooit nodig.

De Europese Commissie loopt wereldwijd voorop als het gaat om aandacht voor sociale innovatie, er is actief ingezet op Europees beleid rond dit thema. Daar is het project *Social Innovation Initiative for Europe* (SIE) uit voortgekomen en er wordt gewerkt aan financieringsinstrumenten voor sociale innovatie. Het thema heeft een prominente plaats gekregen in Horizon 2020, het nieuwe Europese financieringsprogramma voor onderzoek en innovatie. Tal van landen wereldwijd werken inmiddels, al of niet in navolging van de EC, aan de inbedding van sociale innovatie in hun nationaal innovatiebeleid.

Sociale innovatie is een ruim begrip en kent verschillende invullingen; hoofdstuk twee gaat hier dieper op in. De AWT ziet sociale innovatie als een verzamelnaam voor hedendaagse initiatieven van mensen en organisaties gericht op innovatieve oplossingen voor maatschappelijke vraagstukken. Sociale innovatie begint doorgaans bij personen en organisaties die een maatschappelijke probleem zien en het plan opvatten er iets aan te doen. Het initiatief kan daarna uitgroeien tot een breed netwerk van diverse partijen, denk aan burgers, ondernemers en wetenschappers. Een sociale innovatie kan een lokaal initiatief zijn maar ook een complex samenwerkingsverband op nationaal of internationaal niveau.

De term sociale innovatie (*social innovation*) wordt binnen Europese consortia verkozen boven maatschappelijke innovatie (*societal innovation*). Hiermee wordt de omschrijving

¹ Europese Commissie, 2011

Sociale innovatie in Europa

Omschrijving sociale innovatie

Sociale innovatie in Nederland

ruim gehouden, sociale innovatie kan zich richten op oplossingen voor maatschappelijk brede problemen, maar ook oplossingen op het regionale of lokale niveau. Bovendien verwijst het begrip sociaal ook naar het proces: samenwerking in groepen of netwerken

Ook in Nederland is recentelijk steeds meer aandacht voor sociale innovatie, grotendeels onder andere noemers zoals maatschappelijk initiatief, burgerparticipatie, eigen kracht, vermaatschappelijking en de energieke samenleving. Deze aandacht is ontstaan als reactie op de waargenomen groei van maatschappelijke initiatieven in de praktijk en de veranderende verhouding tussen overheden en burgers. Sociale innovatie omvat uiteenlopende initiatieven die met elkaar gemeen hebben dat individuen of organisaties die een maatschappelijk probleem of gemis ervaren, niet reageren door de overheid te vragen er iets aan te doen, maar collectief in actie komen om het zelf op te lossen.

In eerste instantie gebruikte het huidige kabinet (Rutte II) de term 'doe-democratie' om deze ontwikkeling aan te duiden en meer recentelijk (na Prinsjesdag) de term 'participatiesamenleving'. De term doe-democratie komt van de WRR, dat in het advies 'Vertrouwen in burgers' (WRR, 2012) het kabinet uitdaagt maatschappelijke verandering aan te sturen via het bieden van ruimte voor -en het stimuleren van- initiatieven vanuit de maatschappij. Andere adviesraden (RoB, RMO) kwamen met soortgelijke adviezen en met aanvullingen hierop: negen adviesraden schreven gezamenlijk een brief waarin zij om overheidsaandacht vroegen voor het bevorderen van burgerbetrokkenheid en vermaatschappelijking. *De kabinetsnota De Doe-democratie* (juli 2013) reageert op al deze adviezen en geeft aan hoe het kabinet deze uitdaging wil oppakken. De nota beschrijft reeds bestaand beleid gericht op het stimuleren van maatschappelijk initiatief, en voegt daar ook nieuwe voornemens aan toe.

Deze aandacht voor de doe-democratie en voor sociale innovatie zijn een reactie op het besef dat complexe sociale vraagstukken het best aangepakt kunnen worden in netwerken van betrokken partijen. Hierdoor ontstaan in de praktijk nieuwe en experimentele vormen van samenwerking.² De term sociale innovatie is de hedendaagse aanduiding voor een fenomeen dat op zichzelf niet nieuw is. Het begrip doet sterk denken aan het jaren '90 begrip 'sociale vernieuwing', maar incorporeert elementen van deze tijd: het toegenomen belang en de toegenomen mogelijkheden van internet en de daarbij behorende netwerkdynamiek. Deze ontwikkelingen geven een krachtige impuls aan sociale vernieuwing waarbij het initiatief steeds vaker bij de maatschappij ligt in plaats van bij de overheid.

Belang van sociale innovatie

Processen van sociale innovatie zijn op zichzelf waardevol. Ze zorgen voor dynamiek in de samenleving, voor meer actieve betrokkenheid en *commitment* van mensen bij de publieke zaak. Ze leiden tot ondernemend gedrag en nieuwe ideeën uit onverwachte hoeken, tot nieuwe vormen van ondernemerschap. De Europese aandacht voor sociale innovatie is echter ook gestoeld op hoge verwachtingen over de (lange termijn) resulta-

² Daarnaast kwam de term op als 'protest' tegen de technologische focus in de innovatieliteratuur en het innovatiebeleid van veel landen. Sociale innovatie werd hierin tegenover technologische innovatie gezet.

ten ervan. Sociale innovatie is dan een instrument in de aanpak van grote maatschappelijke uitdagingen, van vergrijzing tot het verminderen van de koolstofemissies. Het gaat vooral om oplossingen voor zaken waar in eerste instantie geen *business case* voor is. Daarnaast verwacht men van sociale innovatie een bijdrage aan economische groei en efficiëntere publieke dienstverlening in sociale sectoren zoals gezondheidszorg, ouderenzorg en de energiesector.³ Tot slot heeft sociale innovatie naar verwachting, maar ook nog ongemeten, directe en indirecte economische effecten. Nieuwe markten ontwikkelen zich, bijvoorbeeld door patiënten zelf verzamelde data via websites als *Patients like me* en *Curetogether*. Andere vormen van sociale innovatie dragen bij aan de werkgelegenheid (sociale ondernemingen). Daarnaast is er de waardecreatie gericht op gebruik in de eigen lokale economische kring: de arbeidsongeschiktheidsverzekeringen van broodfondsen, de voor eigen gebruik opgewekte energie van burgercoöperaties, de geleverde diensten in informele zorgnetwerken et cetera.

Het ontbreekt nog aan systematische kennis over deze en andere potentiële resultaten van sociale innovatie. De AWT gaat er bij gebrek aan kennis hierover -net als de EU en veel individuele landen- vooralsnog vanuit dat sociale innovatie een wenselijke en nuttige ontwikkeling is die de overheid zou kunnen stimuleren. De raad pleit tegelijkertijd voor systematische kennisopbouw rond dit thema.

Adviesvraag

Het ministerie van OCW en van EZ hebben de AWT gezamenlijk om advies gevraagd over sociale innovatie (zie bijlage 1). Aanleidingen waren de groeiende internationale belangstelling voor sociale innovatie, de zichtbaarheid van sociale innovatie in de praktijk maar ook de verwarring over wat het precies is en teweeg kan brengen. Specifieke vragen van de ministeries luiden: Kan sociale innovatie in Nederland bijdragen aan oplossingen voor grote maatschappelijke uitdagingen en hoe dan? Welke rol hebben de overheid, het bedrijfsleven en maatschappelijke partijen in het stimuleren van sociale innovatie? Hoe kan Nederland aansluiten bij het Europese beleid?

De vraag naar de bijdrage van sociale innovatie aan maatschappelijke uitdagingen vat de AWT breed op. Nagegaan wordt hoe sociale innovatie in theorie en op de langere termijn mogelijk kan bijdragen aan oplossingen voor uitdagingen op nationaal of zelfs internationaal niveau (de maatschappelijke uitdagingen zoals benoemd in Horizon 2020). Maar de bijdrage van sociale innovatie zal naar verwachting op de korte termijn vooral zichtbaar zijn op regionaal en lokaal niveau en op het niveau van contacten in kleine kring. De adviesvraag wordt zodoende opgevat als: Kan sociale innovatie bijdragen aan oplossingen voor sociale problemen in Nederland, en mogelijk ook (indirect) aan de grote maatschappelijke uitdagingen?

³ Europese Commissie, 2010.

Dit advies sluit aan op het door de AWT in juli 2012 uitgebrachte briefadvies over de plaats van sociale innovatie in Horizon 2020 (zie kader).

AWT Briefadvies Sociale innovatie, juli 2012

Het briefadvies gaat in op de verschillende definities van sociale innovatie die in omloop zijn: (i) werkplekinnovatie, (ii) de sociale kant van technologische innovaties (*technology assessment*) en (iii) innovatie vanuit een maatschappelijk gevoelde behoefte die mogelijk bijdraagt aan oplossingen voor maatschappelijke uitdagingen. Steeds gaat het om het zoeken naar werkwijzen die samenwerking en multidisciplinariteit in zich hebben, om het smeden van nieuwe allianties, om het buiten kaders denken en daarnaar te handelen. Maatschappelijke verandering laat zich niet (meer) alleen *top-down* aansturen. Dat roept vragen op over de rol voor de overheid. Kan de overheid sociale innovatie stimuleren en hoe? De AWT adviseert de Nederlandse regering om er in Brussel voor te pleiten dat sociale innovatie op meerdere plaatsen opgenomen wordt in het kaderprogramma voor onderzoek Horizon 2012 en geeft in het briefadvies suggesties voor de concrete realisatie daarvan.

De AWT wil met dit advies ook aansluiten bij de lijn die is uiteengezet in de kabinetsnota Doe-democratie. Het advies gaat hiertoe in op de betekenis van de meer innovatieve vormen van maatschappelijk initiatief (sociale innovatie) voor het kennis- en het innovatiebeleid. Het thema sociale innovatie komt nog nauwelijks voor in het kennisbeleid, terwijl er wel grote behoefte is aan kennis over werkwijzen, effecten et cetera. Uitgangspunt van het innovatiebeleid is dat het wenselijk is dat innovatie in al zijn diversiteit -dus ook sociale innovatie- in Nederland toeneemt. Hoe kan in dit licht gezien, de kracht van sociale innovatie beter worden benut en wat is daarbij dan de rol van de overheid?

Aanpak en Opbouw

Voor dit advies is een literatuurinventarisatie uitgevoerd. Daarnaast zijn ongeveer twintig gesprekken gevoerd met deskundigen op het terrein van sociale innovatie in Nederland. Tot slot zijn vier bijeenkomsten belegd. Ter voorbereiding van het briefadvies over sociale innovatie en Horizon 2020, over het Midpoint Brabant initiatief, rond de definitiekwestie en rond de voorgenomen aanbevelingen. De gesprekken hebben geleid tot aanscherping van verschillende analyses en aanbevelingen. Bijlage twee biedt een overzicht van de gesprekspartners.

Hoofdstuk twee verkent het concept sociale innovatie en beschrijft voorbeelden uit de praktijk. Hoofdstuk drie focust op de rol van de overheid. In hoofdstuk vier staan de conclusies en aanbevelingen.

2

Verkenning begrip en praktijk sociale innovatie

Sociale innovaties zijn maatschappelijke initiatieven gericht op het zoeken van nieuwe oplossingen voor sociale vraagstukken. Het kunnen lokale initiatieven zijn, maar ook complexe samenwerkingsverbanden op internationaal niveau. De AWT beschouwt sociale innovatie als een bijzondere vorm van innovatie. Ze komt immers ook buiten bedrijven tot stand in netwerken van individuen en organisaties en is gericht op sociale doelen. Sociale innovatie zorgt voor dynamiek, betrokkenheid en ondernemendheid. Daarnaast zijn er hoge verwachtingen over de effecten ervan, maar hierover is nog nauwelijks iets bekend. Kennisontwikkeling is nodig. Anderzijds zouden organisaties die kennis ontwikkelen meer sociaal innovatief te werk kunnen gaan.

2.1 Wat is sociale innovatie?

Sociale innovatie is een begrip dat in de praktijk is ontstaan, er is nog geen theoretisch sterk doordacht en onderbouwd concept. Mensen proberen nieuwe dingen uit, reflecteren op wat ze doen en wisselen ervaringen en resultaten uit via internet. Sociale innovatie is op enig moment gekozen als noemer hiervoor. Welke activiteiten en processen wel en niet onder sociale innovatie vallen is nog altijd onderwerp van discussie. Er zijn bovendien verschillende discourses waarin betrokkenen (overheden, ondernemers, wetenschappers, NGO's, burgers) het begrip gebruiken om net iets andere ontwikkelingen te duiden.⁴ Het is de vraag of een exacte afbakening te geven is, en al helemaal of dit toegevoegde waarde zou hebben. De Britse Young Foundation probeert het definitieprobleem op te lossen door alleen de gemeenschappelijke kern van sociale innovatie te omschrijven. Deze omschrijving is momenteel leidend in het Europese beleid.⁵

Definitie Young Foundation

‘Sociale innovaties zijn nieuwe oplossingen (producten, diensten, modellen, markten, processen etcetera) die tegelijkertijd tegemoetkomen aan een sociale behoefte (op een effectievere manier dan bestaande oplossingen) en leiden tot nieuwe (of verbeterde) capaciteiten en relaties en een beter gebruik van *resources*. Met andere woorden: sociale innovaties zijn goed voor de maatschappij en verhogen de capaciteit van een samenleving om te handelen.’

Hier volgen, ter illustratie, vier voorbeelden van sociale innovatie. Met als kanttekening dat de diversiteit zo groot is, dat de voorbeelden geen volledig beeld geven van het veld van sociale innovatie.

⁴ Ilie & Daring 2012.

⁵ The Young Foundation 2012.

1. *Midpoint Brabant*. In de regio Tilburg werken onder deze vlag negen gemeenten, de provincie, vier kennisinstellingen en verschillende regionale partners samen.⁶ Dit netwerk heeft tot doel maatschappelijke behoeftes te adresseren via sociale innovatie. De universiteit Tilburg vormt de verbindende schakel in het netwerk en heeft een Tilburgs *Social Innovation Lab* (TSiL) opgericht. Een *Taskforce Social Innovation* moet het thema binnen de universiteit verder gaan uitwerken. Midpoint Brabant claimt de enige regio in de Benelux te zijn die 'social innovation' tot de motor van haar economische ontwikkeling heeft verklaard.⁷ Midpoint Brabant vat sociale innovatie op als een proces waarbij nieuwe ondernemersmodellen en marktmechanismen worden gecreëerd, die gericht zijn op maatschappelijke waarde. Midpoint Brabant wil dit stimuleren via clustervorming, netwerkvorming en het bevorderen van samenwerking tussen uiteenlopende organisaties op vijf gebieden: *Aerospace* en *maintenance*, Logistiek, *Leisure*, *Care* en Energie en duurzaamheid.
2. *Samenredzaamheid in eigen kring*. Er zijn -in binnenland en buitenland- steeds meer voorbeelden van mensen die elkaar een lokaal vangnet bieden en solidariteit in kleine kring. Denk aan energiecoöperaties, broodfondsen (zelfstandige ondernemers die met elkaar een informele arbeidsongeschiktheidsvoorziening onderhouden en financieren). Maar ook lokale munteenheden die door een netwerk van burgers en ondernemingen worden opgezet en dorpscoöperaties die publieke voorzieningen (café, buurtsuper) overeind houden.
3. *Sociale ondernemingen* schieten momenteel als paddenstoelen uit de grond, in binnen- en buitenland. Ook (misschien wel juist) in minder welvarende landen zoals India.⁸ De *core business* van deze ondernemingen loopt uiteen. Voorbeelden zijn werkverschaffing voor bepaalde doelgroepen, de productie van duurzame goederen en diensten, en innovatieve vormen van zorg en onderwijs. Het sociale doel van de onderneming is geen bijproduct (zoals bij maatschappelijk verantwoord ondernemen) maar een volwaardig en uitdrukkelijke reden van bestaan voor het bedrijf. Een voorbeeld hiervan is bierbrouwerij De Prael in Amsterdam, een organisatie die werk verschaft aan mensen met een psychiatrische achtergrond en daarbij bier produceert en verkoopt. Sociale ondernemingen laten eventuele winsten voor een groot deel terugvloeien naar hun onderneming en kunnen hiermee hun sociale doelen financieren en uitbreiden. Zo beschikt De Prael ook over een proeflokaal en een winkel waar producten uit de bierbrouwerij geproefd en gekocht kunnen worden. Leerlingen van de werkleerschool Amsterdam kunnen hier werkervaring opdoen.
4. *Virtuele samenwerkingsnetwerken*. Wereldwijd bestaan er inmiddels honderden virtuele platforms rondom het zoeken van innovatieve oplossingen voor sociale the-

⁶ <http://www.midpointbrabant.nl/>, zie ook bijlage 3 met gesprekspartners voor dit advies

⁷ Flyer Midpoint Brabant, zie <http://www.pagegangster.com/p/Stsi3/>

⁸ Zie bijvoorbeeld <http://www.theguardian.com/sustainable-business/social-enterprise-india-slums>

ma's. Een voorbeeld is *Patients like me*.⁹ Dit netwerk is opgericht in 2005 door drie ingenieurs die voor een vriend met de weinig voorkomende ziekte ALS op zoek waren naar informatie over zorg en behandeling. Vervolgens richtten de drie een platform op waar individuen hun kennis over ziektes en hun behandelingen kunnen delen. Inmiddels is *Patients like me* uitgegroeid tot een bedrijf met sociale én commerciële doelen. Winst wordt behaald door de data van patiënten wereldwijd (geanonimiseerd) te verkopen aan de industrie, de wetenschap en de non-profit sector. De kopers gebruiken de data om hun producten, diensten en zorg te verbeteren.

In een eerdere Europese definitie¹⁰ is aangegeven dat het begrip sociaal in feite in een dubbele betekenis wordt gebruikt. Enerzijds om het doel van de innovatie aan te duiden - als onderscheid van vormen van innovatie die zich primair op economische doelen richten. De term *social innovation* verwijst hiermee zowel naar innovaties die zich richten op oplossingen voor min of meer erkende maatschappelijke problemen (maatschappelijke innovatie) als naar innovaties rond andere sociale thema's, regionale of lokale problemen. Anderzijds is de term 'sociaal' bedoeld als omschrijving van het proces dat hiertoe wordt ontwikkeld en ingezet. Uitgangspunt daarbij is steeds dat velen meer weten en kunnen dan enkelen. Sociale innovatie maakt zoveel mogelijk gebruik van de collectieve oplossende vermogens van nieuwe combinaties van actoren (individuen, bedrijven, wetenschappers, kunstenaars etcetera). Sociale innovaties kenmerken zich door open netwerken van mensen en organisaties die samen innoveren, samenwerken en cocreëren.¹¹ De samenwerking heeft een horizontaal karakter, begint vanuit de initiators, is sterk netwerkgedreven en verbindt uiteindelijk mensen uit verschillende sectoren en lagen van de samenleving: bedrijfsleven, kennisinstellingen, overheid én sociale netwerken van mensen (*civil society*). Leidend zijn een gemeenschappelijk perspectief op verandering en de wil om tot een praktische uitwerking te komen van idealen of tot een context waarbinnen veranderingen gestalte kunnen krijgen. In dat verband wordt ook wel gesproken van praktisch idealisme.¹² Internet als drijvende kracht achter sociale innovatie stelt mensen in staat hun ideeën makkelijker uit te werken, te verspreiden (o.a. via *crowdsourcing*), medestanders en geld te mobiliseren (o.a. via *crowdfunding*) en samen te werken met velen.

Met sociale innovatie wordt vaak bedoeld op praktijken die klein en spontaan beginnen, meestal met een lokaal karakter. Veel sociale innovaties komen voort uit een initiatief van enthousiaste individuen of maatschappelijke organisaties. Buurtbewoners en lokale organisaties richten zich bijvoorbeeld op het verbeteren van de leefbaarheid in de eigen buurt of op alledaagse problemen waarmee ze in hun eigen leven geconfronteerd worden. Maar sociale innovatie omvat ook strakker geregisseerde netwerken en complexe samenwerkingsverbanden met een gemeenschappelijk sociaal doel. De term duidt dan op processen die juist op het regionale of landelijke niveau starten.

⁹ <http://www.patientslikeme.com/>

¹⁰ Bepa 2010.

¹¹ Tilly 2004.

¹² Voorbeelden staan in Bornstein 2004.

Sociale innovatie als bijzondere vorm van innovatie

De AWT ziet sociale innovatie als een bijzondere vorm van innovatie. Voor innovatie is al enkele decennia veel belangstelling en beleid, ook in Nederland. Sinds Schumpeter¹³ het begrip innovatie introduceerde als 'motor voor economische verandering' is het uitgegroeid tot kernconcept binnen het internationale economische denken en beleid. Beleid wordt ingezet om innovatie te stimuleren en er bestaan internationale ranglijsten die de innovatiekracht van verschillende landen weergeven. Innovatie kan bijdragen aan een groeiende arbeidsproductiviteit en daarmee aan de verhoging van de welvaart. Innovatie kan ook bijdragen aan de oplossing van grote maatschappelijke uitdagingen zoals vergrijzing, water- en energievraagstukken en klimaatverandering: uitdagingen op wereldschaal. Dergelijke complexe vraagstukken vereisen in toenemende mate innovatieve oplossingen; nieuwe producten, diensten of processen (of combinaties daarvan). Maar ook lokale (uitingen van) sociale problemen, bijvoorbeeld rondom armoede, sociale uitsluiting, veiligheid etcetera vereisen nieuwe oplossingen waar het bedrijfsleven slechts ten dele in kan voorzien. Een innovatieve samenleving is in staat zich aan te passen aan nieuwe ontwikkelingen en kan nieuwe uitdagingen tegemoet treden.

Innovatie is in de dominante economische discours vooral het domein van het bedrijfsleven. Een innovatie is hierin een nieuwe product of dienst dat in het economische systeem geïntroduceerd wordt. Maar in recentere jaren heeft het begrip innovatie een bredere betekenis gekregen: ook maatschappelijke organisaties, met name in de zorg en het onderwijs, spreken nu over innovatie als zij hun bedrijfs- of organisatieprocessen herzien of inzetten op nieuwe vormen van zorg of onderwijs.

Met sociale innovatie wordt bedoeld op innovaties die specifiek bedoeld zijn om maatschappelijke problemen aan te pakken. Dat kan via de markt verlopen maar kan bijvoorbeeld ook leiden tot nieuwe vormen van onderlinge zorg en nieuwe publiekbestemde diensten en producten. De AWT is van mening dat toevoeging van de dimensie sociaal aan het begrip innovatie het denken hierover zal veranderen. Innovatie wordt dan immers niet meer uitsluitend gezien als het domein van bedrijven en organisaties maar ook van samenwerkende (open) netwerken van individuen of organisaties.

Nederlands beleid gericht op werkplaatsinnovatie

In Nederland is het beleid en het debat over sociale innovatie in achterliggende jaren grotendeels gericht geweest op sociale innovatie in meer beperkte zin, namelijk vernieuwingen van werkprocessen in organisaties (in Europa vaak aangeduid als *workplace innovation*, in Nederland ook als 'slimmer werken' - zie bijlage drie). Binnen de topsectoren hebben twaalf bedrijven in 2013 meegedaan aan de *Expeditie Sociale Innovatie*, een, door het ministerie van EZ gefinancierd, leertraject gericht op het stimuleren van werkplaatsinnovatie. Ook binnen het ministerie van SZW is aandacht voor werkplaatsinnovatie, als onderdeel van het project 'Duurzame inzetbaarheid'.¹⁴ Werkplaatsinnovatie is van groot belang voor het bevorderen van de innovatiekracht en het concurrentievermogen van Nederland en is daarmee een belangrijke verschijningsvorm van sociale innovatie.

¹³ Schumpeter schreef hierover in verschillende publicaties, vanaf 1934

¹⁴ <http://www.duurzameinzetbaarheid.nl>

Echter, het gelijkstellen van sociale innovatie aan werkplaatsinnovatie zorgt er in Nederland voor dat andere vormen nauwelijks als zodanig benoemd worden of beleidsaandacht krijgen. In de EU en in landen als het Verenigd Koninkrijk, de Verenigde Staten en Australië kent het begrip sociale innovatie een bredere beleidsinvulling. Daar vallen ook processen en activiteiten onder die in Nederland onder de doe-democratie vallen of onder andere benamingen voorkomen zoals burgerinitiatieven, zelforganisaties, sociale ondernemingen en sociale infrastructuur.¹⁵

Tot voor kort was er in Nederland geen gemeenschappelijke noemer voor beleid dat bepaalde vormen van sociale innovatie steunt. Uiteenlopende termen werden naast en door elkaar gebruikt: stedelijke vernieuwing, actief burgerschap, duurzame inzetbaarheid, werkplaatsinnovatie, vernieuwing in de zorg, de energietransitie. Het uitgangspunt bij elk van deze trajecten inzake het verbeteren van publieke goederen is een aanpak van onderop. Recentelijk heeft de WRR een overkoepelende term bedacht die aan leek te slaan: de doe-democratie. Maar onlangs kwam ook de term participatiesamenleving opnieuw in omloop na het gebruik ervan in de troonrede op Prinsjesdag 2013. Beide begrippen -sociale innovatie en doe-democratie/participatiesamenleving- zijn ruim en wijzen op dezelfde sociale beweging en dezelfde richting van veranderingen. De term 'participatiesamenleving' benadert het vraagstuk vanuit de overheid: wat mag en kan de overheid verwachten van burgers als het om maatschappelijke participatie gaat?

Toch zijn er belangrijke verschillen. Ten eerste komt het bedrijfsleven als actor in het denken over de doe-democratie weinig aan bod (op sociale ondernemingen na). Terwijl er onder bedrijven steeds meer animo voor eigen maatschappelijk initiatief is, voor 'maatschappelijke verantwoord ondernemen.' Daarbij proberen ondernemers hun bedrijfsdoelen op een maatschappelijke verantwoorde manier te halen. Bijvoorbeeld met aandacht voor duurzaamheid, voor de behoeften van hun werknemers en door arbeidsplaatsen te creëren voor mensen die anders moeilijk aan werk komen. Ook leveren bedrijven soms ondersteuning (financieel, materieel of in de vorm van advies) aan projecten met sociale doelen. Daarnaast richt de discussie over de doe-democratie zich vooral op lokale en kleinschalige vormen van sociale innovatie, op netwerken van individuele burgers. Buiten de omschrijving van de doe-democratie vallen de vaak complexe en grootschalige samenwerkingsvormen tussen organisaties die zich samen (ook op internationaal niveau) op maatschappelijke thema's richten.

Wellicht het belangrijkste verschil is dat de term sociale innovatie veel meer nadruk op processen en activiteiten met een innovatief karakter legt. Het gaat om problemen die om creativiteit vragen omdat er nog geen effectieve aanpak voorhanden is, onduidelijk is in welke richting de oplossing moeten worden gezocht of waarbij er discussie is over de gewenste oplossingsrichting. De doe-democratie daarentegen lijkt vooral betrekking te hebben op problemen waar oplossingen al voorhanden zijn en waarover er ook maat-

¹⁵ NWO, 2013

Twee stromen in de praktijk van sociale innovatie in Nederland

Vier categorieën van sociale innovatie

schappelijke consensus is. De activiteiten die onder de doe-democratie begrepen worden zijn veelal gericht op het behoud van publieke voorzieningen (exploitatie van zwembaden, bibliotheken, de dorpssuper) en zorg voor elkaar of samenredzaamheid (energiecoöperaties, broodfondsen). De dimensie innovatie -het gebruik maken van nieuwe technieken om nieuwe producten en diensten te creëren, nieuwe manieren van denken in te zetten- wordt minder geadresseerd in de discussie doe-democratie. Organisaties die zich wel toelagen op dergelijke innovatieve processen zijn te vinden in paragraaf 2.2. Ze zijn allen te typeren als denktanks en broedplaatsen (*incubators*) voor sociale innovaties. Zij maken deel uit van internationale netwerken, verzamelen in hun netwerk innovatieve ideeën op diverse maatschappelijke terreinen en proberen die in de praktijk uit, soms met gebruik van de nieuwste technologische mogelijkheden. Om ook een Nederlands netwerk van de grond te krijgen rond deze vormen van sociale innovatie heeft Kennisland in 2012 het initiatief genomen om het *Social Innovation Network Nederland* (SINN) op te richten, bestaande uit personen en organisaties die zich met sociale innovatie bezig houden. Het netwerk brengt ze bij elkaar zodat ze ideeën kunnen uitwisselen en de krachten kunnen bundelen om zodoende sociale innovatie op de Nederlandse politieke agenda te krijgen. Dit netwerk wordt in de kabinetsnota niet genoemd, wel het Nederlandse platform *Kracht In Nederland*, eveneens in 2012 opgericht.¹⁶

Zo lijken zich in de discussie en in de praktijk twee stromen of netwerken af te tekenen in Nederland. Enerzijds het netwerk van initiatieven gericht op al 'getemde' problemen en activiteiten. Deze worden ook als burgerinitiatief en zelforganisatie omschreven en hebben beleidsaandacht (de kabinetsnota) vanuit de overheid. Anderzijds initiatieven en organisaties die zichzelf de noemer van sociale innovatie meegeven, vaak een internationaal netwerk hebben en kijken naar de EU voor inspiratie en soms ook financiering.

2.2 Verschijningsvormen van sociale innovatie

De verschijningsvormen van sociale innovatie zijn min of meer te onderscheiden in vier brede categorieën, op basis van de samenstelling van het netwerk dat het initiatief draagt en het doel van de sociale innovatie. Dit onderscheid is van belang omdat het verduidelijkt welke sociale innovaties nu door overheidsbeleid worden ondersteund en welke niet.¹⁷

Ruwweg is er op de eerste as onderscheid tussen twee soorten netwerken. Ten eerste de initiatieven die ontstaan wanneer personen, individuele burgers, elkaar opzoeken (al of niet via internet) om kennis en ervaring uit te wisselen of een initiatief vorm te geven. Soms ontstaat uit een dergelijk netwerk of persoonlijk initiatief een nieuwe organisatie of bedrijf, een sociale onderneming. Ten tweede de initiatieven waarbij consortia worden opgebouwd tussen bestaande organisaties: bedrijven, universiteiten en andere

¹⁶ <http://www.krachtinnl.nl/>

¹⁷ Overigens overlappen de vier categorieën en is het niet zo dat elke sociale innovatie precies is in te delen in een van de vier categorieën, de indeling is enkel bedoeld als middel om het veld van sociale innovatie globaal te kunnen beschrijven.

maatschappelijke organisaties. En organisaties die opereren als netwerkorganisatie: bekostigd vanuit verschillende partijen en/of gericht op het samenbrengen van mensen die doorgaans in gescheiden werelden opereren om te werken aan sociale vraagstukken.

Op de tweede as is onderscheid te maken tussen: 1. Activiteiten die zich allereerst richten op specifieke sociale doelen. Zoals zinvolle dagbesteding, het openhouden van publieke voorzieningen, voedselvoorziening, een andere manier van zorg organiseren, het realiseren van een gezamenlijk vangnet. 2. Activiteiten en organisaties die zich in eerste instantie richten op het creëren van -en experimenteren met- nieuwe processen om zo tot betere oplossingen te komen voor sociale problemen. Het doel van deze organisaties is altijd tweeledig: het ontwikkelen en uittesten van nieuwe processen én het oplossen van specifieke problemen.

Beide assen tezamen vertalen zich naar onderstaande tabel. De cellen worden hieronder toegelicht.

Initiatiefnemer:	Gericht op specifieke sociale doelen	Innovatieve processen voorop, diverse sociale doelen
Individen (al of niet georganiseerd); organisaties en sociale ondernemingen	Broodfondsen, energiecoöperaties, dorpsverenigingen en -coöperaties, sociale ondernemingen (categorie 1)	Virtuele netwerken zoals <i>transition towns</i> en <i>guerilla gardening</i> , en <i>workplace innovation</i> (categorie 2)
Consortia van organisaties; Netwerkorganisaties	<i>Dutch sustainable growth coalition</i> , Alliantie burgerschap (categorie 3)	Academische werkplaatsen, Midpoint Brabant, <i>living labs</i> , <i>incubators</i> , (categorie 4)

Netwerken van individuen werken samen rond een specifiek sociaal doel: zij wekken samen energie op, regelen zorg en verzekeringen onderling of verbouwen samen voedsel. Zij organiseren zich hiertoe in verenigingen, stichtingen of kleinschalige coöperaties. Deze solidariteit wordt ook wel samenredzaamheid¹⁸ genoemd. Nederlandse voorbeelden zijn de overal opduikende energiecoöperaties (samen energie opwekken en delen) en de 'broodfondsen' (lokale kringen van ondernemers die samen een arbeidsongeschiktheidsvoorziening onderhouden en financieren). In kleine gemeentes en dorpen vormen dorpsbewoners vaak een dorpsoverleg of dorpscoöperatie en komen in actie om publieke voorzieningen zoals een café of buurtsuper overeind te houden in tijden van krapte. Vaak gebeurt dat in overleg met de lokale overheid en soms met hun financiële steun.

Uit een persoonlijk of collectief initiatief om een bepaald sociaal probleem aan te pakken ontstaan soms nieuwe maatschappelijke organisaties. Bijvoorbeeld de Thomashuizen, kleinschalige woonvormen voor verstandelijke gehandicapten, bekostigd via de persoonsgebonden budgetten. Ook ontstaan er sociale ondernemingen. Dit zijn -zoals gezegd- ondernemingen die expliciet zijn opgericht om sociale doelen te bereiken. Zij verdienen geld, maar herinvesteren veel van hun winst in de onderneming en de

¹⁸ Term geïntroduceerd door Urgenda, netwerkorganisatie gericht op het aanjagen van duurzaamheid <http://www.urgenda.nl/over-urgenda/organisatie>

1. Specifieke sociale doelen centraal bij individuen (al of niet georganiseerd) en sociale ondernemingen

2. Innovatieve samenwerkingsprocessen centraal bij netwerken van individuen

3. Consortia gericht op sociale doelen

gemeenschap om zo hun maatschappelijke doelen te behalen. Hun *core business* loopt uiteen. Voorbeelden van de *core business* van deze ondernemingen zijn toeleiding naar arbeid voor bepaalde doelgroepen, taxi's die op groene energie rijden en de productie en distributie van verantwoord voedsel. Sociale ondernemingen ontstaan momenteel volop in binnen en buitenland. In Nederland is onlangs een platform voor samenwerking opgericht voor sociale ondernemingen: *Sociale Enterprises NL*. Onlangs is een eerste veldmonitor uitgevoerd waaruit onder andere blijkt dat de werkgelegenheid bij sociale ondernemingen in 2010 met 10% toenam. Innovatieve sociale ondernemingen bleken bovendien winstgevender dan minder innovatieve vormen.¹⁹ Het blijft overigens wel lastig precies aan te geven wanneer een organisatie als sociale onderneming te typeren is en wanneer niet.

Netwerken van personen vormen zich ook via internet (internationale), doorgaans gaat het dan om minder nauw omschreven sociale doelen dan bij categorie 1. Er zijn platforms voor kennisuitwisseling, actie en omtrent het zoeken van innovatieve oplossingen voor sociale thema's en het bespoedigen van de 'transitie' naar meer duurzame vormen van wonen en leven. Voorbeelden zijn *guerrilla gardening* (aanleggen van stadstuinen)²⁰ en *Transition towns* (netwerken die hun manier van wonen, werken en leven meer duurzaam en sociaal willen maken).²¹ De doelen worden nagestreefd via processen gericht op 'glocalisering'. Dat wil zeggen dat er gestreefd wordt op verschillende niveaus tegelijk impact te hebben: het netwerk wil toewerken naar een wereldwijde sociale beweging via internet- en tegelijkertijd op lokaal niveau concrete activiteiten ondernemen die de doelen dichterbij brengen).

Uiteenlopende organisaties zoeken elkaar al enkele jaren op en gaan na wat zij samen kunnen betekenen op een maatschappelijk thema. Het kan gaan om overheidsorganisaties, maatschappelijke organisaties op het gebied van onderwijs of zorg, NGO's, bedrijven, hogescholen en universiteiten en hun overkoepelende organisaties etcetera. Buiten de sfeer van de overheid gaat het bijvoorbeeld om samenwerkingsverbanden en initiatieven van het bedrijfsleven. Zo werken in de *Dutch Sustainable Growth Coalition* (DSGC) acht Nederlandse multinationals samen aan duurzame groei. Zij hebben duurzaamheid in hun eigen bedrijfsstrategie geïncorporeerd en zoeken naar nieuwe *businessmodellen*, verspreiden kennis hierover en gaan de dialoog aan met beleidsmakers. Een heel ander initiatief is de Alliantie Burgerschap waarin scholen en wetenschappers samenwerken op zoek naar nieuwe, effectieve manieren om invulling te geven aan de burgerschapsopdracht van het onderwijs. En in de regio Tilburg, zoals eerder in dit hoofdstuk beschreven, werken uiteenlopende partners samen als Midpoint Brabant.

Vaak zijn overheidsinstanties bij een samenwerking betrokken en/of is het netwerk deels bestokt vanuit publieke middelen. Bijvoorbeeld de academische werkplaatsen van

¹⁹ Social Enterprise NL & McKinsey 2013

²⁰ <http://www.guerrillagardeners.nl>

²¹ <http://transitiontowns.nl>

4. Consortia en netwerkorganisaties gericht op experimenteren met innovatieve processen

ZonMW.²² Dit zijn netwerken waarin mensen uit de praktijk, onderzoek, beleid en opleidingen samenwerken met als doel onderzoeksvragen uit de praktijk te halen en de resultaten van onderzoek weer terug te koppelen naar de praktijk. In de wetenschap wordt ook nagedacht en geëxperimenteerd met andere manieren om de maatschappelijke impact van onderzoek te vergroten (valorisatie). En op strategisch en nationaal niveau wordt gewerkt aan samenwerkingsvormen gericht op maatschappelijke doelen (zie 2.4).

Een specifieke groep organisaties richt zich expliciet op sociale innovatie. Zij functioneren als (virtuele) denktanks en incubators voor sociale innovatie. In onderstaand kader staan voorbeelden hiervan. Voor een deel gaat het om bestaande onderzoeks- en adviesorganisaties (stichtingen) die zich gaandeweg hebben toegelegd op sociale innovatie (Kenisland, Waag Society) of binnen hun organisatie een experimenteerruimte hebben gecreëerd (*Tilburg Social Innovation Lab*). Voor een ander deel zijn het nieuwe organisaties die als netwerk zijn opgezet en gefinancierd (*living labs*) of voortkomen uit een internationale beweging (*the impact hub*).

Deze *incubators* vervullen verschillende functies. Ze functioneren als platforms voor crosssectorale samenwerking door netwerken te ontwikkelen en te onderhouden (via internet en fysieke bijeenkomsten rond specifieke thema's). Deze samenwerkingsnetwerken bestaan uit personen met uiteenlopende expertise die betrokken zijn bij concrete projecten van sociale innovatie, potentiële gebruikers van de innovatie en betrokkenen bij overheden en maatschappelijke instanties die zoeken naar innovatieve producten en diensten. Daarnaast werken de *incubators* soms zelf innovatieve ideeën uit en experimenteren ermee in de praktijk. Ook vervullen ze veelal een educatieve functie en ten slotte zwingelen ze het publiek en politiek debat over sociale innovatie aan door de openbaarheid te zoeken met hun ideeën over manieren om sociale innovatie vorm te geven en te financieren en de rol van overheden en maatschappelijke instanties hierin.

Wat doen incubators voor sociale innovatie concreet?

Waag society in Amsterdam ontwikkelt in opdracht van andere organisaties (gemeentes, zorginstellingen, banken) en op eigen initiatief uiteenlopende technologische producten en diensten. Daarbij maken ze gebruik van een groot netwerk van onderzoekers, makers, kunstenaars en denkers die, al naar gelang de vraag, wordt ingezet. Het ontwikkelproces gebeurt samen met de (potentiële) gebruikers van het product of de dienst. Mensen uit de doelgroep en opdrachtgevers worden samengebracht met ontwerpers, kunstenaars en onderzoekers om tot innovatieve ideeën te komen. De ontwikkelaars bouwen dan een prototype dat in de praktijk kan worden getest, aangepast en opnieuw getest. De terreinen waarop *Waag Society* opereert zijn divers. Er zijn thematische *living labs* voor praktijkexperimenten op het gebied van *Future Internet* (*big data* en *open data*), *Creative Care* (herontwerp van zorg) en het *Wetlab* (biowetenschappen en het

²² <http://www.zonmw.nl/nl/actueel/nieuws/detail/item/speciale-uitgave-mediator-over-academische-werkplaatsen/>; http://www.zonmw.nl/uploads/tx_vipublicaties/mediator_special_aw_01.pdf

ontwerp en de ethiek van het leven).²³ Overigens zijn er ook elders in Nederland *living labs* actief op maatschappelijk thema's zoals zorg (Leiden) en veiligheid (Den Haag). Een concreet voorbeeld van een product waarvan De Waag één van de initiatiefnemers is en waar nu mee wordt geëxperimenteerd is de *fairphone*. Dit is een *smartphone* die zo duurzaam mogelijk geproduceerd wordt, met een langere levensduur door losse, vervangbare modules. De *smartphone* zal geproduceerd worden in fabrieken met goede arbeidsvoorwaarden. Financiering van het ontwerpproces gebeurt via *crowdfunding* en voorverkoop aan klanten. Het ontwerpproces is open en toegankelijk voor iedereen die wil meedenken.

Stichting Kennisland in Amsterdam legt zich vooral toe op het uitwisselen van kennis en kunde over sociale innovatie, met name in het onderwijs, de zorg en de culturele sector.²⁴ Hiertoe organiseert Kennisland bijvoorbeeld jaarlijks een *social innovation safari*, een twee weken durende ontmoeting en samenwerking tussen ontwerpers, onderzoekers, ondernemers en sociale werkers enzovoorts, die via een bepaalde innovatieve aanpak oplossingen zoeken voor concrete problemen in de stad (zoals jeugdwerkloosheid). Ook heeft Kennisland (samen met Waag Society) de *Social Innovation Network* Nederland (SINN) opgericht dat in *meet ups* bij elkaar komen om over bepaalde thema's te discussiëren.

The impact hub is een, in 2005 (in Londen) ontstaan, internationaal internet netwerk gericht op het creëren van samenwerking en ondersteuning rond goede ideeën en *best practices* gericht op maatschappelijke verbeteringen (sociale innovatie). *The impact hub* wil een wereldwijd netwerk van lokale gemeenschappen creëren dat deze samenwerking mogelijk maakt. Zij ontwikkelen daarom 'inspirerende fysieke omgevingen' waar mensen bijeenkomen en cocreëren, op allerlei gebieden. Nederland heeft *impact hubs* in Amsterdam en Rotterdam.²⁵

2.3 Kennis over (effecten van) sociale innovatie

De AWT heeft eerder (briefadvies²⁶) betoogd dat kennisontwikkeling over sociale innovatie van belang is. Deze paragraaf gaat hierop in. Daarnaast kent de kennisdimensie een tweede factor (zie 2.6): sociale innovatie binnen het proces van (wetenschappelijke) kennisontwikkeling.

Zoals gezegd ontbreekt het vooralsnog aan systematische kennisopbouw over sociale innovatie. Beschikbare kennis op dit terrein beperkt zich tot op heden, zowel in Nederland

²³ Waag society 2012

²⁴ <http://www.kennisland.nl/over-kennisland/waarom-kl>

²⁵ <http://rotterdam.the-hub.net>

²⁶ AWT 2012

als de EU, vooral tot definities van sociale innovatie, veldbeschrijvingen en (in mindere mate) analyses van goede praktijken, meestal onder andere noemers dan sociale innovatie. In de wereld van sociale innovatie bestaan er *incubators* (zie de vorige paragraaf). Zij zouden in staat kunnen zijn een overzicht te geven van hun resultaten of van *best practices*, maar lijken dat doorgaans niet te doen.²⁷ Er zijn ook nog nauwelijks grote databestanden, effectstudies of lange termijn analyses. Er bestaan geen overzichten van het veld, er zijn geen *reviews of research* die de resultaten van diverse studies bij elkaar brengen. Er zijn nauwelijks wetenschappelijke studies, zeker geen grootschalige kwantitatieve studies naar sociale innovatie. Bovendien hebben studies doorgaans betrekking op een deelgebied: burgerinitiatieven rond zorg en het in stand houden van publieke voorzieningen. De AWT heeft bijvoorbeeld geen onderzoek kunnen vinden naar de aard en effecten van het werk verricht bij broedplaatsen van sociale innovatie of naar netwerk-samenwerking over grenzen heen.

Wel heeft NWO in 2013 een Sociale Infrastructuur Agenda (SIA) gelanceerd, dat in principe ook een sociale innovatie agenda had kunnen hetten. Uit het onderzoek dat hiermee in de komende tijd gesteund wordt kan kennis over de effecten van sociale innovaties naar voren komen. Ook beschrijft de doe-democratie uiteenlopende instanties die stuk voor stuk bezig zijn met eigen kennisverwerving op dit thema. Er bestaat vooralsnog echter geen overzicht van wat er bekend is.

In de EU is de situatie anders. Daar heeft men zich in 2011 tot doel gesteld de kennis van sociale innovatie te vergroten.²⁸ Dit gebeurt in het, in 2012 opgestarte, Europese TEPSIE project.²⁹ Daarnaast steunt de EU onderzoek door derden (consortia van onderzoekers) vanuit verschillende onderzoeksprogramma's. Zo is in mei 2013 een oproep uitgegaan voor onderzoek naar sociale innovatie in het kader van het zevende kaderprogramma (FP7). Sociale innovatie vormt bovendien een belangrijk onderdeel van het nieuwe kaderprogramma voor Europees onderzoek, Horizon 2020.

Systematische kennisopbouw over wat werkt, voor wie, in welke gevallen, waarom en welke effecten sociale innovatie heeft, welke *best practices* er zijn, kan de ontwikkeling van het veld in Nederland versnellen. Dergelijke kennis werkt als bron van inspiratie voor burgers, bedrijven en overheden. Uitvoerende partijen, beleidsmakers, investeerders en andere *stakeholders* zouden in de toekomst uit een gezamenlijke *body of knowledge* moeten kunnen putten bij de opzet en uitvoering van sociale innovatie. Op termijn zouden ze dan ook bewezen effectieve aanpakken kunnen inzetten en steunen. Om dit mogelijk te maken is het van belang nu te beginnen met de opbouw van kennis. Kennis is nodig over de werkwijzen en de resultaten van sociale innovaties in termen van maatschappelijke *impact* (welzijn, sociale cohesie) en economische *output* (waardecreatie, winst). Maar ook

²⁷ Afgaande op de websites van deze organisaties en wat ze hierover zelf zeggen. Zie bijlage 2 voor de gesprekken die met vertegenwoordigers van incubators zijn gehouden.

²⁸ http://www.socialinnovation2011.eu/wp-content/uploads/2011/09/Vienna-Declaration_final_10Nov2011.pdf

²⁹ <http://www.tepsie.eu>

**Belangrijk kennisthema: relatie
tussen sociale innovatie en
structurele verandering**

over de mogelijke toekomstige effecten van sociale innovaties: hoe kunnen ze uitgroeien tot veranderingen van maatschappelijke betekenis? Kennisontwikkeling zou gericht moeten zijn op deze en andere onderzoeksvragen.

Sommige vormen van sociale innovatie streven doelbewust maatschappelijke verandering na, in zijn algemeenheid (broedplaatsen van sociale innovatie) of op een bepaald thema (duurzaam leven). En de belangstelling van de EU voor sociale innovatie is grotendeels gebaseerd op de verwachte bijdrage ervan aan een aantal grote noodzakelijke maatschappelijke veranderingen.³⁰ Er is nog geen expliciet empirisch onderzoek verricht over de relatie tussen sociale innovaties en deze grote uitdagingen. De transitietheorie geeft wel een conceptueel kader dat mogelijk benut kan worden om de relatie te beschrijven en te duiden (zie kader). Studies en onderzoek die de transitietheorie expliciet verbinden met sociale innovatie zouden nuttig zijn voor het denken over de relatie tussen sociale innovatie en maatschappelijke verandering.

De transitietheorie

Het internationale onderzoeksveld van de transitietheorie bestudeert processen van verandering waarbij een maatschappelijke systeem een grondige vernieuwing -een transitie- ondergaat.³¹ Voorbeelden zijn de overgang van kolen naar gas (in het verleden), van fossiele energiebronnen naar duurzame energie en van een bureaucratisch zorgsysteem naar mensgerichte zorg.

De wetenschappelijke studie van transities in het verleden heeft geleid tot het inzicht dat deze pas plaats kunnen vinden als er beweging is op verschillende niveaus tegelijk. Ten eerste op het niveau van het *regime* – de, op dat moment meest dominante, configuratie van spelers, structuren en praktijken in het systeem. Ten tweede in de omgeving (ruimte) waarin het maatschappelijke systeem zich bevindt. Ten derde in de *niches*: de plaatsen waar innovatie plaatsvindt. Kort gezegd verbinden succesvolle niches zich volgens de theorie op enig moment, winnen aan gezamenlijke kracht en nemen -onder bepaalde nauw omschreven voorwaarden- uiteindelijk de plaats in van het oude regime. Sociale innovatie bevindt zich, vanuit dit theoretisch kader beschouwd, veelal nog op dit niveau van niches.

De transitietheorie ontwikkelt zich momenteel nog volop. Het denken over sociale innovatie als niche verkeert nog in een beginfase en richt zich met name op sociale ondernemingen.³² Om op termijn bij te kunnen dragen aan maatschappelijke verandering is het volgens de transitietheorie noodzakelijk dat kleinschalige activiteiten uitgroeien en zich met elkaar verbinden. Dat kan zijn doordat een organisatie groter wordt (opschaalt) en

³⁰ Bepa 2010.

³¹ Transitiekunde of transitie management, een stroming binnen deze wetenschapsdiscipline, gaat na of en hoe na deze (spontane) veranderingen in een bepaalde richting kunnen worden gestuurd. In Nederland worden transities onder andere bestudeerd door een interdisciplinaire groep wetenschappers verbonden aan DRIFT (Dutch Research Institute for Transitions).

³² Seyfang & Haxeltine 2012; Witkamp, Raven & Lambèrt 2011; Witkamp, Royakkers & Raven 2011.

In Nederland is sociale innovatie nauwelijks denk- of onderzoekskader

Ruimte voor 'sociaalinnovatieve' werkwijze in de wetenschap is nodig

steeds meer mensen bedient. Of, wat waarschijnlijk vaker gebeurt, sociale innovaties breiden zich uit door het verspreiden van inspiratie, ideeën en kennis en steun (via internet) aan anderen die iets soortgelijks willen doen. Zo ontstaat er een virtueel netwerk van gelijkgestemden en kan een initiatief zelfs uitgroeien tot een sociale beweging (*transition towns*, gemeenschapsmunten, *guerrilla gardening*). Dan denken en werken mensen over landsgrenzen heen samen, maar geven hun sociale innovaties op een lokale manier vorm: *glocalisering*. Soms organiseren lokale initiatieven zich daarnaast in landelijke (virtuele) platforms, om een onderwerp op de politieke agenda te krijgen en hun gezamenlijke belangen te vertegenwoordigen. Voorbeeld: de *Stichting Energietransitie Nederland*, een initiatief van enkele energiecoöperaties die zich verenigen om de belangen van de kleinverbruikers te behartigen.

In Nederland is onderzoek naar sociale innovatie in de internationale betekenis versnipperd en verspreid beschikbaar. Er is geen overzicht van het veld van sociale innovaties in Nederland en er is nauwelijks zicht op factoren voor het succes of falen van deze activiteiten of voor de effecten ervan. Kortom: er is in Nederland geen denkkader rond sociale innovatie in ontwikkeling zoals in Europa en veel Europese landen wel het geval is. Wel is in Nederlands onderzoek aandacht voor aan sociale innovatie verwante thema's zoals burgerparticipatie, zelforganisatie en het verloop van systeemveranderingen (transitietheorie). Recentelijk groeit de aandacht voor sociale ondernemingen, ook in onderzoek. Rond afzonderlijk wetenschapthema's (klimaat, energie, zorg, arbeidsmarktdeelname en armoede) is natuurlijk inhoudelijke kennis beschikbaar.

Brede veldverkenningen, langlopende studies met grote *datasets* en effectmetingen zullen naar verwachting niet voortkomen uit de praktijk van sociale innovatie en de doe-democratie zelf. Initiatiefnemers zijn gericht op de praktijk, het uitproberen en leren door te doen. Als er een groeiende vraag is en gebruikers enthousiast zijn, zal dat voor hen vaak voldoende bewijs zijn dat iets nodig is. Daarom is het des te belangrijker dat hier van buiten af, bij kennisinstellingen en overheid, wel aandacht voor is. Van belang is ook dat sociale innovatie een kans krijgt zich te bewijzen door kennis op te bouwen, zoals in de afgelopen jaren ook gebeurd is met werkplaatsinnovatie.

2.4 Sociale innovatie in kennisontwikkeling

Een ander aspect van de kennisdimensie van sociale innovatie is dat ook kennisontwikkeling meer sociaalinnovatief te werk zou kunnen gaan. Met de term 'sociaalinnovatief' doelt de raad op het toepassen van de werkwijzen die bij sociale innovatie voorop staan zoals innovatieve samenwerkingsvormen, samenwerking met ongebruikelijke partijen (onderzoekers en denkers buiten de universitaire context, goede doelen organisaties, *incubators* van sociale innovatie), co-creatie, en innovatieve experimenteermethoden. Onderzoeksfinciers zouden ruimte moeten bieden voor het bewandelen van dergelijke

nieuwe wegen. Kennisontwikkeling kan zich, mede via deze nieuwe werkwijzen, tevens meer rechtstreeks richten op sociale doelen en maatschappelijke uitdagingen. De AWT heeft hier uitgebreid bij stil gestaan in zijn briefadvies over sociale innovatie (2012).

Kennisontwikkeling vindt nu doorgaans plaats binnen afzonderlijke disciplines die weer zijn onderverdeeld in categorieën als natuurwetenschappen, menswetenschappen, geesteswetenschappen etcetera. Ook de financiering van onderzoek (eerste en tweede geldstroom) komt langs disciplinegrenzen tot stand. Wetenschap via deze historisch gegroeide indeling heeft in het verleden veel resultaten gebracht maar brengen de samenleving nu niet veel verder als het gaat om complexe maatschappelijke uitdagingen. Transities, veranderingen en het oplossen van problemen vragen om het denken in termen van (maatschappelijke) systemen, om multidisciplinaire samenwerking en om nieuwe allianties. Complexe problemen als klimaatverandering en schaarste vragen om systeeminnovaties, waarbij vanuit meerdere disciplines en met meerdere stakeholders aan oplossingen wordt gewerkt. Dit alles is in de huidige organisatievorm van het internationale wetenschapsveld bepaald niet vanzelfsprekend.³³ Wel wordt er op diverse plekken gewerkt aan verandering. Steeds vaker werken (jonge) onderzoekers samen vanuit allerlei specialismen in innovatieve projecten over grenzen heen (zie kader), samenwerking die mogelijk gemaakt wordt door internet, nieuwe media en vervoersmogelijkheden.

Earth System Science

Een voorbeeld van verregaande samenwerking tussen disciplines is het in ontwikkeling zijnde vakgebied van de *Earth System Science*³⁴ Hierin wordt de aarde als één samenhangend systeem gezien en in het perspectief geplaatst van zijn gehele geschiedenis (*Big History*). *Earth System Science* benadrukt de interacties tussen veranderingen in de natuur (atmosfeer, oceanen en land) en het leven, waaronder de mens. Uitgangspunt is dat er een wisselwerking bestaat tussen de evolutie van het leven (in het bijzonder de mens) en de evolutie van de aarde. Juist deze interacties vallen tussen wal en schip wanneer er in traditionele wetenschappelijke disciplines gedacht wordt. Vanuit dit theoretisch kader worden zaken als de huidige gevoelde klimaatproblemen in een breder perspectief geplaatst dan gebruikelijk, wat tot nieuwe inzichten en kennis kan leiden.

Ook partijen in het Nederlandse wetenschapslandschap denken na over de gewenste toekomstige ontwikkelingsrichting van de wetenschap. Zo benadrukt de KNAW in zijn adviesrapport 'Kwetsbaarheid en veerkracht van maatschappelijke systemen' dat de sociale wetenschappen een grotere bijdrage kunnen leveren aan de oplossing van urgente maatschappelijke opgaven. De zorg, het onderwijs, de mobiliteit, het openbaar bestuur, de ruimtelijke ordening, de rechtspraak, het financiële stelsel, het zijn allemaal systemen met een eigen dynamiek, maar ook met gemeenschappelijke kenmerken. Meer regelgeving en meer toezicht dragen bij aan meer rigiditeit en niet noodzakelijk aan meer ver-

³³ AWT 2012; Corbey 2012.

³⁴ Ook wel Whole Earth Science of geobiologie of biogeologie genoemd. Zie ook Westbroek 2012.

Co-creatie in de wetenschap

trouwen of veerkracht van de maatschappij. Analyse van gemeenschappelijke kenmerken brengt nieuwe inzichten en kan bijdragen tot reductie van rigiditeit en van complexiteit. Dat verhoogt het aanpassingsvermogen en de veerkracht van maatschappelijke systemen.³⁵ NWO heeft als belangrijke onderzoeksfinancier, in aansluiting op het KNAW rapport een Sociale Infrastructuur Agenda opgezet. Hierin vormen sociale problemen het startpunt voor multidisciplinaire vraagstellingen waarop wetenschappers samen met andere partners onderzoeksvorstellen kunnen indienen.

De wetenschap zal moeten erkennen niet meer het kennisonopolie te bezitten. Op zijn minst zijn burgers, betrokkenen en bedrijven nodig die meedenken over vraagstellingen en kaders aangeven. Maar het gaat ook om verdergaande vormen van cocreatie tussen wetenschappers en anderen: vermaatschappelijking van onderzoek is nodig. Ook hier is inmiddels al veel in beweging gezet. Een voorbeeld is de wetenschapswinkel Wageningen, waar organisaties die zelf geen middelen hebben om onderzoek te doen kunnen aankloppen. Hier komen vaak aanvragen binnen, gericht op de veranderende relatie tussen overheid, burgers, instellingen en ondernemers. Vaak leidt dit tot een experiment waarbij private en publieke partijen samen zoeken naar een nieuwe verdeling van rollen en verantwoordelijkheden (Kabinetsnota Doe-democratie, pagina 29). Er ontstaan nieuwe netwerkorganisaties die hun onderzoeksprocessen van meet af aan richten op cocreatie zoals de *living labs*. En op universiteiten zoekt men (naar aanleiding van afspraken met de overheid) naar manieren om de valorisatie of maatschappelijke waarde van het universitaire werk en onderzoek te meten. De VSNU heeft in 2012 een raamwerk valorisatie ontwikkeld om (economische en maatschappelijke) valorisatie te meten en universiteiten werken momenteel aan een set van indicatoren hierbinnen. Er zijn drie kerngebieden van valorisatie aangemerkt: mensen, samenwerking en commercialisatie. Mogelijk kunnen de toekomstige te ontwikkelen valorisatie indicatoren behulpzaam zijn bij het meten van de impact van sociale innovatie. Kortom: volledige benutting van sociale innovatie vraagt kennisontwikkeling over sociale innovatie maar ook verandering van de wetenschap zelf.

Valorisatie indicatoren als instrument om impact te meten

2.5 Conclusie

Sociale innovatie kent veel verschijningsvormen en wordt in verschillende discourses op uiteenlopende manieren omschreven. Het gaat in de kern steeds om activiteiten gericht op het zoeken naar (nieuwe) oplossingen voor sociale problemen die daarbij nieuwe manieren van samenwerking, coalitievorming en cocreatie inzetten. In Nederland lijken zich hierin twee discourses en netwerken af te tekenen (naast het beleid en het gesprek over werkplaatsinnovatie) Ten eerste sociale innovatie in de vorm van burgerinitiatieven gericht op problemen met bekende oplossingen: de doe-democratie. Ten tweede wat voorlopers zelf sociale innovatie noemen: een internationale innovatieve zoektocht naar oplossingen voor *wicked* problemen die gepaard gaat met creativiteit en experimenteerdrijf. Beide vormen zijn van belang en zorgen onder andere voor dynamiek, betrokken-

In Nederland is de aandacht beperkt tot werkplaatsinnovatie en de doe-democratie

³⁵ KNAW 2010

Eén denk- en onderzoekskader rond
sociale innovatie is nodig

heid bij de publieke zaak en een toenemend vermogen van de samenleving om zelf problemen op te lossen. Overheidsaandacht gaat in Nederland vooralsnog met name uit naar werkplaatsinnovatie en de doe-democratie.

Het ontbreekt aan systematische kennisopbouw over sociale innovatie en de effecten ervan. Er is in Nederland geen integraal denkkader rond sociale innovatie in ontwikkeling zoals in Europa en veel Europese landen wel het geval is. Initiatiefnemers (en potentiële financiers) kunnen hierdoor niet putten uit een *body of knowledge* bij het opzetten en uitvoeren van hun trajecten en activiteiten. Ook zou kennisontwikkeling zelf meer sociaalinnovatief kunnen zijn. Kennisontwikkelaars kunnen hiertoe meer experimenteren met innovatieve samenwerkingsvormen en cocreatie, onderzoeksfinanciers zouden hier ruimte voor moeten geven. Feit is dat sociale innovatie onder steeds meer mensen en organisaties leeft, ook in Nederland. Feit is ook dat sociale innovatie vragen oproept over de rol van de overheid. Het volgende hoofdstuk gaat hierop in. Hoe kan het kennis- en innovatiebeleid beter aansluiten op en gebruik maken van sociale innovatie?

3

Sociale innovatie en de rol van de overheid

Sociale innovatie draagt naar verwachting bij aan innovatieve oplossingen voor sociale problemen. Een actieve rol van de overheid hierin is wenselijk omdat er collectieve belangen mee gemoeid zijn waar de markt onvoldoende in kan voorzien. Samengevat heeft de overheid de taak sociale innovatie te agenderen en te faciliteren. Nederland start niet bij nul. Het overheidsbeleid rond publieke dienstverlening richt zich al enkele decennia op het bieden van ruimte aan organisaties en bedrijven en dus aan sociale innovatie. Er gebeurt al veel, maar het ontbreekt aan integrale inbedding van sociale innovatie in het innovatie- en kennisbeleid, als stimuleringsstrategie voor sociale innovatie. Landen die voorop lopen in aandacht voor sociale innovatie kennen een dergelijke strategie wel. Zij werken aan de opbouw van infrastructuur en financieringsmogelijkheden voor sociale innovatie.

3.1 Overheidsaandacht voor sociale innovatie is nodig

De kabinetsnota de Doe-democratie laat zien dat het kabinet al overtuigd is van het belang van de ontwikkeling naar meer ruimte voor sociale innovatie (zie kader). De AWT sluit hierbij aan. Het proces van sociale innovatie is waardevol voor de maatschappij en het is niet meer dan logisch dat een dergelijke zich snel verspreidend en betekenisvol proces -ook te typeren als sociale beweging- ook bij de overheid aandacht trekt. Daarnaast heeft de overheid een actieve rol (de enige partij die dit kan doen) om na te gaan of wettelijke kaders en beleidslijnen voldoende passen bij de opkomst van sociale innovatie en de groei ervan niet in de weg staan.

Argumenten voor een actieve overheidsrol

Een ander argument voor een actieve overheidsrol is dat er mogelijk maatschappelijke ambities en gemeenschappelijke belangen in het geding zijn die onvoldoende door de markt geadresseerd worden. Paragraaf 3.3. gaat hier nader op in.³⁶ Denk aan publieke goederen en diensten zoals onderwijs en zorg, alsmede alles wat aangeduid wordt met maatschappelijke uitdagingen. Ook is een actieve rol van de overheid nodig vanwege haar onvervreemdbare taak om de rechtstaat te waarborgen. Sociale innovatie verandert het speelveld en roept vragen op over de toegankelijkheid van voorzieningen, aanspraak op collectieve middelen etcetera. Dit onderwerp blijft in dit advies verder buiten beschouwing, de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling buigt zich in verschillende opeenvolgende adviezen over deze ingewikkelde kwesties, maar het laatste woord lijkt hierover voorlopig nog niet gezegd.³⁷ En als laatste argument: andere landen en de EU zijn volop bezig met beleidsontwikkeling rond sociale innovatie, het is voor Nederland van belang om hierin mee te gaan.

³⁶ WRR 2000; AWT 2003; AWT 2006; AWT 2013b.

³⁷ RMO 2013. De rol van de overheid ligt volgens de RMO in toezicht houden, sancties opleggen, borgen en uitval voorkomen en, meest belangrijke: hoedster van het democratisch- rechtstatelijk kader waarbinnen maatschappelijke initiatieven tot ontplooiing komen.

De AWT ziet voor de overheid tenminste twee rollen weggelegd rond sociale innovatie: agenderend en faciliterend. Hoofdstuk vier gaat nader in op beide rollen en biedt concrete aanbevelingen om er invulling aan te geven. Daarbij bouwt de raad voort op de kabinetsnota Doe-democratie. Met deze nota is immers een goede start gemaakt met reflectie op het veld van sociale innovatie, met name op dat deel dat betrekking heeft op burgerinitiatieven gericht op problemen waarvoor al oplossingen bestaan, initiatieven rond het in stand houden van publieke voorzieningen en het regelen van onderlinge zorg. De nota formuleert hierover een kabinetsstandpunt, dat in principe ook te betrekken is op andere, creatieve en innovatieve, voorzieningen en activiteiten die de initiators zelf expliciet als sociale innovatie betitelen (zie hoofdstuk twee).

Kabinetsnota de Doe-democratie: Loslaten, kennis laten stromen en interveniëren

Het kabinet stelt zich ten doel te werken aan 'de transitie naar een doe-democratie' (kabinetsnota De doe-democratie pagina 49). De rol van de rijksoverheid hierin is 'het volgen van de ontwikkeling van het systeem van verbindingen tussen overheid en samenleving en het laten stromen van de beschikbare kennis op nationaal en internationaal niveau. Vervolgens waar nodig interveniëren, bijvoorbeeld als het gaat om 'regelbelemmeringen' (pagina 16). De overheid moet meer 'zorgen dat' in plaats van 'zorgen voor' (pagina 49) komt. Dat kan door ruimte te geven, ruggensteun te bieden en richting te geven. De overheid heeft in dat laatste een rol omdat zij de taak heeft te streven naar het waarborgen van representativiteit en gelijkheid in de doe-democratie.

Loslaten is de voornaamste uitdaging blijkens een enquête onder gemeenten: 56% van gemeenten loopt vaak of regelmatig aan tegen een belemmerende houding van hogere overheden. De helft van de gemeenten constateert dat er een beperkte bereidheid is tot loslaten bij politiek en bestuur. De kabinetsnota concludeert dat ambtenaren de ruimte en 'de politieke rugdekking' moeten krijgen zodat zij actief kunnen inspelen op maatschappelijke initiatieven. Politiek en bestuur moeten daarbij erkennen dat maatschappelijke doelen enkel te bereiken zijn met inzet van de kennis en ervaring van burgers. Dan kan er 'een verschuiving plaatsvinden van bureauwerk (beleid, regels, routine) naar straatwerk (ondersteunen van maatschappelijke initiatieven)'. Bij de werving en training van ambtenaren dient er aandacht te zijn voor de hiervoor noodzakelijke houdingen en vaardigheden. Daarnaast dient de overheid benaderbaar te zijn, open contact na te streven met burgers en hen goed te informeren. Ook zou de overheid naar transparantie en openheid moeten streven en waar mogelijk burgers bij de besluitvorming te betrekken. Het kabinet is het, tenslotte, oneens met de WRR dat het nodig is te werken aan nationaal betrokkenheidsbeleid. De overheid zou de doe-democratie vooral moeten bevorderen, ondersteunen en versnellen.

De nota bevat een 'versnellingsagenda' met twee hoofddoelen. Ten eerste burgers en bedrijven in positie brengen en ten tweede het aansluitingsvermogen van de overheid vergroten. De agenda is een overzicht van lopende activiteiten aangevuld met enkele

nieuwe voornemens. Zo zal er gewerkt worden aan een nieuwe financiële constructie voor ondersteuningsorganisaties en toonaangevende maatschappelijke initiatieven; zal er gezocht worden naar andere, beheersbare vormen van het persoonsgebonden budget; zullen er experimenten plaatsvinden gericht op oplossingen voor de juridische en financiële knelpunten van sociale ondernemingen; en is het ministerie van EZ verzocht (in het kader van het project innovatiegericht inkopen) om te verkennen hoe het openbare aanbestedingstraject ruimte kan bieden voor nieuwe aanbieders (zoals sociale ondernemingen en burgercoöperaties).

In een brief aan de Tweede Kamer heeft minister Plasterk (BZK) inmiddels laten weten dat er geen uitvoeringsplan zal komen voor de verdere ontwikkeling van de doe-democratie. De versnellingsagenda is volgens de brief enkel bedoeld om zichtbaar te maken hoeveel er al gebeurt en welke bijdrage het kabinet hieraan levert.³⁸

3.2 Bestaand beleid biedt al ruimte en richting

Aandacht voor sociale innovatie is dus nodig, maar de overheid hoeft niet bij nul te beginnen. De Nederlandse samenleving wordt van oudsher gekarakteriseerd door een hoge mate van maatschappelijk initiatief. Particuliere filantropen namen, veelal vanuit hun geloof, vanaf de achttiende eeuw al het initiatief om armoede onder de arbeidsklasse te bestrijden. Hun initiatieven richtten zich op het welzijn en de ontwikkeling van de bevolking, denk aan weeshuizen, ziekenhuizen, onderwijs en educatie. Maar ook rio-lering, het bestrijden van infectieziektes, verzekeringen en volkshuisvesting zijn terug te voeren op het particuliere initiatief.³⁹ Dergelijke voorzieningen kwamen toen en later (in een inmiddels sterk verzuild samenleving) doorgaans voort uit geloofsgemeenschappen zoals katholieke en protestante groepen en later ook uit socialistische groeperingen. De elite zorgt zo voor eigen voorzieningen voor haar (lager geschoolde en kwetsbare) achterban. Nederland kende en kent een sterk maatschappelijk middenveld (*civil society*), het geheel van particuliere organisaties zonder winstoogmerk (verenigingen, stichtingen etcetera) in de samenleving die verschillende groepen, meningen en belangen vertegenwoordigen, soms publieke taken vervullen en een brugfunctie vervullen tussen individuele burgers en de overheid.

Pas vanaf de 20ste eeuw zijn veel voorzieningen overgenomen door de overheid en publiek bekostigde organisaties, en steeds verder geprofessionaliseerd.⁴⁰ Voorzieningen groeiden uit tot nationaal aangestuurd systemen voor zorg, onderwijs, welzijn enzovoorts. Nederland werd meer en meer vanuit de overheid aangestuurd,

³⁸ Ministerie van BZK 2013.

³⁹ RMO 2013.

⁴⁰ Eerder, al in de negentiende eeuw, ontstonden er openbare nutsbedrijven voor elektriciteit, gas- en drinkwater, telefonie en post, en -veel later- het openbaar vervoer.

collectieve voorzieningen werden gestandaardiseerd en er kwam steeds meer afstand tussen de wensen van (inmiddels sterk geïndividualiseerde) burgers en het (sterk geïnstitutionaliseerde en gestandaardiseerde) aanbod aan voorzieningen. Beroepskrachten kregen het voor het zeggen, de burger werd steeds meer consument. Deze kon immers rekenen op collectief gefinancierde diensten zonder een concrete individuele tegenprestatie.⁴¹

Vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw is er een tegenbeweging te zien: ideeën over deregulering werden uitgewerkt en ingevoerd. Daarbij is het uitgangspunt dat de organisaties en bedrijven die publieke voorzieningen vormgeven zoveel mogelijk zelf invulling kunnen geven aan algemeen beleid. De autonomie van publiekbekostigde organisaties (zoals scholen en zorginstellingen) is in achterliggende jaren zo groot geworden dat de actuele politieke discussie juist draait om de vraag of de overheid niet juist wat meer verantwoordelijkheid moet nemen.

Diverse trajecten bij ministeries zijn al gericht op het bieden van richting en ruimte voor sociale innovatie, denk aan het Innovatieprogramma Energiesprong (ministerie voor Wonen en Rijksdienst), *Green Deals* (ministerie van EZ), *Social Deals* (ministerie van BZK), het project Duurzame inzetbaarheid (ministerie van SZW) en het Interdepartementaal beleid rond bevolkingsdaling. Allemaal voorbeelden van trajecten waarbij een ministerie een lijn uitzet die door andere parijen wordt ingevuld of met initiatiefnemers afspreekt zich in te zetten om belemmeringen weg te nemen (*Green Deals* en *Social Deals*). De ministeries lijken echter niet altijd op de hoogte van elkaars werk, laat staan dat zij samenwerken. Het ontbreekt vooralsnog aan één plaats voor interdepartementale samenwerking rond steun voor sociale innovatie. Andere landen hebben een dergelijke instantie opgericht, zoals de interdepartementale innovatieunit Mindlab in Denemarken.

Daarnaast worden ruimte voor zelfregie en eigen initiatief recentelijk ingebouwd in de lopende trajecten om beleid rond zorg en welzijn te decentraliseren naar gemeentes (participatiewet, jeugdzorg en AWBZ). Het uitgangspunt is steeds dat de overheid haar aanbod moet laten aansluiten bij de zelforganisatie van mensen. Hieraan ten grondslag liggen ideële motieven, maar ook financiële overwegingen en de noodzaak om de groei van publieke uitgaven aan zorg te remmen. In de genoemde wetten is de financiering van zorg zoveel mogelijk geregeld met behulp van persoonsgebonden budgetten (pgb). Dit is een geldbedrag waarmee iemand die in aanmerking komt voor zorg of begeleiding deze zelf kan inkopen. Er bestaan ook persoonsgebondenbudgetten voor leerlingen die extra zorg nodig hebben in het onderwijs. Dit vervangt het oude systeem waarbij de zorgverlener altijd bepaalde welke zorg en hulp verstrekt werd. Individuen kunnen nu vaak kiezen tussen beide opties.⁴² Hierdoor ontstaat ruimte voor sociale innovatie: mensen leggen bijvoorbeeld hun persoonsgebondenbudgetten bij elkaar om een zorgvoorziening op te zetten en te financieren.⁴³

⁴¹ RMO 2013

⁴² Tenzij zij langdurige in een zorginstelling verblijven, deze zorg is altijd in natura

⁴³ Helaas kan dit bij gebrek aan toezicht ook gepaard gaan met fraude, bijvoorbeeld de recente zaak rond stichting Vrienden van Tom <http://www.volkskrant.nl/vk/nl/5270/Zorg/article/detail/3435148/2013/05/02/Vrouw-achter-stichting-Vrienden-van-Tom-verdacht-van-fraude-800-000-euro.dhtml>

Tot slot stellen ook verschillende gemeentes zich nu al actief op in het bieden van ruimte voor en steun aan sociale innovatie. Steun neemt dan veelal de vorm aan van huisvesting, toegang tot voorzieningen en deskundige hulp en scholing, maar ook het schrappen of aanpassen van regels. Zo hebben Amsterdam en Rotterdam projecten op het gebied van regelluwe zones (*freezones*), een gebied waarin gestreefd wordt regelbelemmeringen die economische groei in de weg staan weg te nemen. De gemeente is een aangewezen niveau voor experimenten op dit gebied aangezien lokale regelgeving (vergunningen en bestemmingsplannen) makkelijker is aan te passen dan landelijke wet- en regelgeving.

3.3 Sociale innovatie plaats geven in het innovatiebeleid

Het beleid rond de participatiesamenleving (doe-democratie) is nu veelal gericht op particuliere initiatieven rond zorg en het zelf bijdragen aan publieke voorzieningen, niet op steun aan innovatie activiteiten van personen en netwerken. Daarmee komen we op het terrein van het innovatiebeleid. De overheid voert langs twee lijnen innovatiebeleid, ook wel bedrijvenbeleid genoemd. Ten eerste is er generiek beleid gericht op alle bedrijven. Dit beleid heeft betrekking op vermindering van regeldruk, meer instroom van goed opgeleide mensen en een goede aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt (techniekpact), bevordering van financieringsmogelijkheden voor het MKB (BMKB, GO, MKB-fonds en Qredits), ICT beleid, stimulering via het fiscale stelsel (RDA, WBGSO, Innovatiebox) en het creëren van een gelijk speelveld voor bedrijven.

Daarnaast is er sinds 2011 beleid gericht op sectoren die sterk innovatief zijn en een sterke exportpositie hebben: de topsectoren. Het kabinet is met de topsectorenaanpak een nieuwe weg ingeslagen. De agenda's van de topsectoren geven hiervoor de richting aan. De achterliggende filosofie is dat ondernemers geen complexe subsidies nodig hebben om te innoveren, maar uitstekende randvoorwaarden, vraagsturing en samenwerking in de kennisinfrastructuur. Overheid en bedrijven dragen beide bij aan de financiering van de topsectoren. De bijdrage van de overheid gaat voornamelijk via NWO en de inzet van de TO2-instituten. Recentelijk kondigde het kabinet aan de topsectorenaanpak te willen voorzetten en verbeteren.⁴⁴ Naar aanleiding van de opgedane ervaringen en mede op advies van de AWT⁴⁵, wil het kabinet de komende periode stappen zetten om een sterkere verbinding te leggen tussen de topsectoren en de maatschappelijke uitdagingen die in het Europese onderzoeks- en de innovatieagenda Horizon 2020 centraal staan. Zo vormen de maatschappelijke uitdagingen een belangrijke leidraad voor de onderzoeks- en innovatieagenda's van de topsectoren, zoals vastgesteld in de innovatiecontracten voor 2013 en 2014. Daarnaast wil het ministerie onderzoeken welke mogelijkheden er zijn voor nationale projecten (icoonprojecten) waarin gewerkt wordt aan oplossingen voor maatschappelijke opgaven via excellente kennisontwikkeling en vernieuwend ondernemerschap. Ook zijn de mogelijkheden om TKI-toeslag aan te vragen verruimd, onder andere voor gezondheidsfondsen.

⁴⁴ Ministerie van EZ 2013.

⁴⁵ AWT 2013c.

Het beleid steunt, in theorie, sociale innovatie met hoog financieel rendement dat bij bedrijven plaatsvindt

Sociale innovatie is ook innovatie en verdient een plaats in het innovatiebeleid

In de beide beleidsvormen komt sociale innovatie aan bod als het initiatief ligt bij bedrijven en kennisinstellingen én er een hoog rendement van te verwachten is. Andere initiators van sociale innovatie zoals maatschappelijke organisaties en netwerken van particulieren maken geen onderdeel uit van de topsectoren. Ook het generieke financiële instrumentarium is volledig gericht op bedrijven en bovendien geënt op innovatieactiviteiten waarvan op de korte of middenlange termijn een hoog financieel rendement te verwachten is. In het zoeken naar oplossingen voor maatschappelijke uitdagingen via sociale innovatie staat het financiële rendement echter niet voorop en is bovendien moeilijk vast te stellen. Zoals de AWT al eerder constateerde, kent het huidige innovatiebeleid een sterke bias in de richting van technologische innovatie.⁴⁶ Sociale innovatie gaat daarentegen veelal om niet-technologische innovatie, zoals nieuwe vormen van samenwerking, uitwisseling en organisatie, nieuwe diensten en maatschappelijke voorzieningen.

Sociale innovatie valt vooralsnog grotendeels buiten de dominante economische discours over innovatie en zoals gezegd ook buiten het innovatiebeleid. Toch is sociale innovatie óók innovatie. Innovatie dat op twee manieren scherp te onderscheiden is van economische innovatie. Ten eerste is sociale innovatie niet enkel of voornamelijk het domein van bedrijven. Ten tweede richt sociale innovatie zich op de zoektocht naar oplossingen voor maatschappelijke problemen en daarna pas (zo mogelijk) op financieel rendement en andere vormen van economische winst.

Sociale innovatie verdient een plaats in het denken over innovatie en innovatiebeleid. Voor overheden zijn er verschillende redenen om innovatie te ondersteunen via beleid. Eén daarvan is dat er situaties zijn waarin innovaties publieke waarde kunnen creëren, maar waarin de markt faalt.⁴⁷ Dat wil zeggen dat collectieve behoeften bestaan waarin onvoldoende of niet voorzien wordt omdat bedrijven geen kansen zien om met een bepaalde activiteit voldoende geld te verdienen. Zo kan er onvoldoende vraag zijn omdat iets geen directe persoonlijke winst oplevert voor de vrager, denk aan schone energie en duurzaam geproduceerde producten. De vraag kan ook achterblijven omdat de vragende partij niet vermogend genoeg is om te betalen, denk aan vormen van zorg en onderwijs. Of de prijs kan te hoog zijn omdat bepaalde overheidsinterventies van invloed zijn op de prijs van concurrenten (subsidies voor fossiele energie, publieke onderwijsbekostiging). Ook kunnen gevestigde belangen de toetreding van nieuwe spelers en producten of diensten belemmeren. Is er kennisontwikkeling nodig, dan speelt mee dat hier hoge kosten mee gemoeid zijn terwijl de baten van deze investeringen makkelijk weg kunnen lekken naar andere bedrijven. Moet de ondernemer bovendien een beroep doen op externe financiering, dan stuit hij op het probleem dat sociale innovatie per definitie risicovol is in die zin dat de effecten ervan niet goed te voorspellen zijn en de financiële baten niet altijd evident, laat staan hoog. Bestaande overheidsinstrumenten voor 'gewone' innovatie zijn daarom vaak niet geschikt voor sociale innovatie en financiers zoals

⁴⁶ AWT 2013a.

⁴⁷ AWT 2013b.

Gedeelde verantwoordelijkheid voor maatschappelijke oplossingen nastreven

Sociale innovatie beter benutten

Werken aan kennis over effecten van innovaties als voorwaarde voor overheidssteun

Denken over innovatie verandert door toevoegen van sociale innovatie?

banken zijn terughoudend bij risicovolle ondernemingen. In dergelijke situaties heeft de overheid een rol te spelen, soms door het helpen creëren van een markt, soms op andere wijze.

Tot slot is wellicht de meest belangrijke reden om sociale innovatie een plaats te geven in het innovatiebeleid. De verantwoordelijkheid voor het zoeken naar oplossingen voor de omvangrijke en complexe thema's waarvoor we staan, kan niet langer alleen bij bedrijven en kennisinstellingen gelegd worden. Bij de huidige, geïndividualiseerde en genetwerkte samenleving past een systeem, waarbij netwerken van uiteenlopende partijen samen verantwoordelijk zijn voor sociale innovatie, beter dan een systeem waarin de volledige verantwoordelijkheid bij bedrijven, (traditionele) kennisinstellingen en overheden gelegd wordt. Sociale innovatie komt vaak tot stand in en door publiekgefinancierde en non-profit organisaties, informele netwerken van gelijkgestemde individuen, éénpitters of kleine bedrijven met een persoonlijke missie (sociale ondernemers). Doordat de innovatieve activiteiten van dergelijke netwerken nu buiten de criteria voor (financiële) steun vanuit de overheid vallen wordt de maatschappelijke potentie van sociale innovatie onderbenut. Denk aan het voorbeeld van een jongen van vijftien (Jack Andraka, V.S.) die, onder andere na zelfstudie op het internet, tot een voorstel kwam voor een betaalbare goed werkende test waarmee verschillende vormen van kanker aan het licht kunnen komen. Hij bracht zijn onderzoeksvoorstel op eigen initiatief onder de aandacht van diverse universiteiten. Eén ervan zag de waarde van het voorstel in en Andraka mocht het noodzakelijke laboratorium onderzoek daar, met succes, uitvoeren.⁴⁸ Ook in Nederland kan een individu, een groep onafhankelijke onderzoekers met belangwekkende ideeën, of een particulier netwerk met een geniale ingeving, niet aankloppen bij gevestigde onderzoeksfinanciers. Of een dergelijke sociale innovatie de kans krijgt zijn waarde te bewijzen is hierdoor afhankelijk van de welwillendheid van individuele universiteiten en andere organisaties.

Voorwaarde voor de opname van sociale innovatie in het innovatiebeleid is wel dat de effectiviteit van sociale innovaties, hun daadwerkelijke bijdrage aan het publieke belang, op termijn aannemelijk kan worden gemaakt. Hetzelfde geldt overigens voor andere vormen van innovatie. Het huidige innovatiebeleid is deels gebaseerd op aannames over het nut van innovatie dat de welvaart zou doen toenemen. Daaraan kan de aanname worden toegevoegd dat sociale innovatie kan bijdragen aan het welzijn en de ontwikkeling van de maatschappij.

De AWT pleit er samengevat voor sociale innovatie onderdeel te maken van het innovatiebeleid (zie hoofdstuk vier). Deze steun aan sociale innovatie is nodig: kleinschalige projecten en voorzieningen zijn er genoeg, maar het ontbreekt in de praktijk vaak aan mogelijkheden en middelen voor de initiators om hun activiteiten op te schalen of te verspreiden. Het denken over innovatie verandert door de toevoeging van sociale inno-

⁴⁸ <http://jackandraka.net>

Sociale innovatie op kennisagenda's zetten

Trajecten rond sociaalinnovatieve wetenschap voortzetten en uitbreiden

In Europa staat sociale innovatie, in brede zin, hoog op de beleidsagenda

vatie. Ten eerste omdat de innovatieve partijen van uiteenlopende aard zijn. Het beleid is nu voornamelijk gericht op bedrijven als belangrijkste innoverende partij en op kennisinstellingen als hun belangrijkste samenwerkingspartner. Wanneer sociale innovatie het uitgangspunt is zal het beleid zich ook richten op consortia, netwerken en op innovatie buiten bedrijven om. Het is wel zaak, zoals eerder gezegd, dat er gewerkt wordt aan meer inzicht in, en evidentie voor, de bijdrage van sociale innovatie aan de maatschappij in het algemene en maatschappelijke uitdagingen in het bijzonder.

3.4 Sociale innovatie in het kennisbeleid: ontwikkelen *body of knowledge*

In Nederland wordt vooralsnog geen coherente *body of knowledge* opgebouwd over sociale innovatie (of de doe-democratie) dat als geheel ergens toegankelijk is (zie hoofdstuk twee). Vooralsnog vormt het kennisveld van sociale innovatie in Nederland geen duidelijk geheel, ook omdat diverse termen door elkaar heen worden gebruikt en het concept sociale innovatie er grotendeels in ontbreekt.

Het kennisbeleid van ministeries -vertaald in de kennisagenda's waarmee ministeries richting geven aan de financiering van onderzoek- is niet of nauwelijks gericht op sociale innovatie. Ook de nota de Doe-democratie rept nauwelijks over het belang van structurele kennisontwikkeling, zij is erop gericht om 'duizend kennisbloemen te laten bloeien' zonder aandacht voor het onderling verbinden van kennisontwikkeling tot een coherent geheel. De AWT acht het van groot belang dat dit punt alsnog op de agenda komt van het kabinetsdenken over sociale innovatie en doet hiertoe in het volgende hoofdstuk enkele aanbevelingen.

De tweede kennisuitdaging, dat de wetenschap zelf meer sociaalinnovatief te werk zou moeten gaan en zodoende meer zou kunnen bijdragen aan oplossingen voor maatschappelijke problemen, is deels opgepakt door de VSNU, de KNAW en het NWO (zie hoofdstuk twee). Dergelijke trajecten vragen om voortzetting en uitbreiding. Door samenwerking, systeemdenken en multidisciplinariteit komt een andere rol voor de wetenschap in zicht. Zo zijn trajecten nodig die verder gaan dan samenwerking binnen de sociale wetenschappen (KNAW en NWO), ook samenwerking tussen alpha, bèta en gamma wetenschappen is nodig en kan worden gestimuleerd.

3.5 Aansluiting bij internationale discussie is gewenst

Op Europees niveau zijn *grand challenges* (maatschappelijke uitdagingen) geformuleerd op het gebied van, onder meer, klimaatverandering, veiligheid, mobiliteit en sociale cohesie. Van sociale innovatie verwacht de EU een belangrijke bijdrage aan deze doelstellingen. Deze doelstellingen en de gerichtheid op sociale innovatie zijn leidend voor een groot aantal programma's zoals Horizon 2020, regionale investeringsfondsen (ERDF) en

In Nederland overheerst smalle invulling van sociale innovatie

Andere landen werken aan infrastructuur en mogelijkheden voor financiering van sociale innovatie

het Europees Sociaal Fonds.⁴⁹ Daarnaast is, sinds 2011, de aandacht voor sociale innovatie in de EU ook vertaald naar een *Social Innovation Initiative* (SIE). Deze richt zich onder andere op het stimuleren en financieren van goede praktijken, het opbouwen van een Europees relatienetwerk en onderzoek naar sociale innovatie. De ambitie om de private sector te stimuleren om meer te doen met sociale en maatschappelijke uitdagingen is uitgewerkt in programma's voor reguliere grote en kleine bedrijven, een speciaal pakket aan maatregelen is gericht op sociale ondernemingen (*Social Business Initiative*). Het streven is onder andere om per land in kaart te brengen wat de private sector aan sociale doelen besteedt; de toegang tot financiering te verbeteren voor sociale ondernemingen (o.a. met een Europees label voor fondsen die in sociale ondernemingen willen investeren en via de oprichting van een eigen financieel instrument); en te werken aan meetinstrumenten voor de resultaten. Tot slot zijn er Europese initiatieven om te komen tot financieringsinstrumenten voor sociale innovatie. Ook het Europees Investeringsfonds (EIF) richt zich sinds kort specifiek op investeringen in ondernemingen met sociale doelen. Voor pioniers en organisaties die op zoek zijn naar steun en financiering voor sociale innovatie is het lastig zoeken in de verschillende initiatieven en maatregelen op Europees niveau. Het is ook de vraag of Nederland (met uitzondering van voorlopers) voldoende op de hoogte is van de Europese mogelijkheden op dit terrein.

Nederland is vooralsnog nauwelijks een speler in het Europese discours over, en beleidsvoering rond, sociale innovatie. Dit komt mede doordat in ons land een smalle invulling van het begrip in achterliggende decennia de overhand heeft gekregen: sociale innovatie stellen we gelijk aan sociale innovatie van werk en arbeid (werkplaatsinnovatie). Recente politieke en beleidsaandacht voor wat in Europa *social innovation* wordt genoemd kent Nederland onder andere termen en vanuit een ander denkkader (*framing*): doe-democratie en participatiesamenleving.

Het zou beter zijn sociale innovatie als paraplubegrip te gebruiken voor alle trajecten en activiteiten die zich richten op het creëren van nieuwe oplossingen voor sociale behoeften en problemen en tegelijkertijd het probleemoplossend vermogen van de samenleving te willen versterken. Een dergelijke internationale invulling van het begrip is een randvoorwaarde voor uitwisseling tussen vernieuwende activiteiten in verschillende maatschappelijke systemen en beleidsterreinen. De deelname van Nederland in het internationale en Europese debat over sociale innovatie en in uiteenlopende Europese (onderzoeks)activiteiten en financieringsbronnen wordt bovendien makkelijker door het gebruik van dit begrip. Als de EU daar de term sociale innovatie voor wil gebruiken, laten we dan, alleen al uit pragmatische overwegingen, volgen.

Het is lastig aan te geven wat Nederland wel en niet kan leren van andere landen, omdat er nauwelijks iets bekend is over de effecten van verschillende aanpakken. Nederland kan daarom enkel een voorbeeld nemen aan landen die met hun beleid sterk

⁴⁹ EC 2013.

inzetten op sociale innovatie. Binnen de EU is het Verenigd Koninkrijk hierin koploper. Sociale innovatie is in het Verenigd Koninkrijk in de afgelopen tien jaar uitgegroeid tot een ingeburgerd denk- en handelingskader voor de overheid, maatschappelijke (non-profit) organisaties, bedrijfsleven, kennisinstellingen etcetera. Sociale ondernemingen en sociale innovatoren worden ondersteund door een groeiend veld van intermediaire organisaties zoals fondsen, *incubators*, organisaties die de effecten (*impact*) monitoren, denktanks et cetera. Buiten de EU lopen de Verenigde Staten en Australië voorop in die zin dat zij veel beleidsaandacht hebben voor sociale innovatie.

Daarnaast zijn er veel landen die hun innovatiebeleid, net als Nederland, enkel op de private sector en op technologische innovatie richten (Frankrijk, Duitsland, Finland). Toch is aandacht voor sociale innovatie ook in deze landen in opkomst. In sommige landen is de aandacht geconcentreerd rond een specifiek inhoudelijk thema. Armoedebestrijding in Frankrijk, gezondheidszorg en welzijn in Denemarken, duurzame energie in Duitsland. Oost Europese landen en landen rond de Middellandse zee zijn doorgaans nog niet intensief met sociale innovatie bezig. In Oostenrijk begint ook meer aandacht en beleid te komen voor sociale innovatie.⁵⁰ Daar is, in april 2013, wereldwijd de eerste masteropleiding *social innovation* van start gegaan. Tot slot, in de Scandinavische landen (Finland, Denemarken, Zweden), lijkt de sterke publieke sector wat in de weg te staan van de ontwikkeling van sociale innovatie.

De landen die met gericht beleid sterk inzetten op sociale innovatie - waar Nederland van kan leren - hebben met elkaar gemeen dat zij steeds enige vorm van landelijke infrastructuur en financieringsmogelijkheden kennen. Soms is een publieke organisatie belast met het stimuleren van sociale innovatie. Zoals the *Office for Social Innovation en Civic Participation* in de Verenigde Staten en *Mindlab* in Denemarken). Soms is het een particulier initiatief dat later een partnerschap is aangegaan met de overheid (Nesta in het Verenigd Koninkrijk en het *Australian centre for social innovation*). Verschillende landen hebben, als onderdeel van hun infrastructuur, fondsen in het leven geroepen die publieke bijdragen verstrekken aan de financiering van sociale innovatie, en/of fondsen die ernaar streven private financiering te vergaren en beschikbaar te maken voor sociale innovatie. In Australië is sociale innovatie onderdeel geworden van algemene financieringsprogramma's gericht op innovatie.

Tot slot en dichterbij huis: In Vlaanderen heeft de overheid een Sociale InnovatieFabriek opgericht eind 2012. Het hoofddoel is het vestigen van een cultuur rond sociale innovatie in Vlaanderen. Hiertoe richt deze organisatie zich op het 'informereren van mensen over sociale innovatie en sociaal ondernemerschap, hen enthousiasmeren mee te denken, hen activeren om deel te nemen aan (netwerk)activiteiten, hen begeleiden zodat ze sociaal innovatieve concepten zo succesvol mogelijk kunnen uitwerken en zo leiden naar financiële ondersteuning.⁵¹

⁵⁰ Ook in China ontstaat de laatste tijd meer en meer aandacht voor sociale innovatie, met name sociale ondernemingen, <http://hubemergechina.eventbrite.com/>, geraadpleegd op 29 april 2013

⁵¹ <http://www.socialeinnovatiefabriek.be/nl/over-ons#sthash.b0tU52uh.dpsh>

Nederland beschikte tot 2012 over een *Nederlands Centrum voor Sociale Innovatie* (nu als aandachtsgebied ondergebracht bij TNO- zie bijlage drie). Dit was echter volledig gericht op werkplaatsinnovatie.

Wat kan Nederland, samengevat, van andere landen leren? Landen die een stimuleringsstrategie hanteren rond sociale innovatie zetten stevast twee stappen: het opbouwen van een infrastructuur en het werken aan financieringsmogelijkheden.

3.6 Conclusie: sociale innovatie zou een expliciet beleidsthema moeten zijn

De kabinetsnota de Doe-democratie laat zien dat het kabinet overtuigd is van het belang van de ontwikkeling naar meer ruimte voor sociale innovatie. Toch ontbreekt de notie van sociale innovatie vooralsnog in het overheidsbeleid, ook in het innovatie- en kennisbeleid. Nederland kan lering trekken uit de wijze waarop sommige andere overheden optreden op dit gebied. Landen die sociale innovatie een expliciete plek in hun beleid hebben gegeven zetten op twee zaken in: het opbouwen van landelijke infrastructuur en het zorgen voor financieringsmogelijkheden. Vanwege de te verwachten bijdrage ervan aan innovatieve oplossingen voor maatschappelijke en sociale problemen is een actieve rol, faciliteren en agenderen, van de overheid wenselijk. Het volgende hoofdstuk doet hierover aanbevelingen.

4

Conclusie en aanbevelingen

De AWT concludeert dat sociale innovatie kansen biedt voor de Nederlandse maatschappij en economie. Denken vanuit het perspectief van sociale innovatie is bovendien een belangrijke aanvulling op de discours over de doe-democratie of participatiesamenleving. Sociale innovatie verwijst namelijk ook naar innovatieve, creatieve maatschappelijke initiatieven. Nederland kan beter aansluiten bij het EU-beleid door de smalle definitie van sociale innovatie -werkplaatsinnovatie- in te ruilen voor de Europese: nieuwe oplossingen voor sociale problemen. Zorgen voor ruimte voor en steun aan sociale innovatie vraagt om samenwerking en afstemming tussen ministeries. Het vraagt om een overheid die vooral faciliteert, maar ook een agenderende rol vervult, en om een plaats in het innovatie- en kennisbeleid. Deze conclusies leiden tot drie aanbevelingen: Aopteer, Geef ruimte en Stimuleer sociale innovatie.

4.1 Conclusie: Sociale innovatie biedt kansen, kennis is nodig

De raad trekt uit de voorafgaande analyse de volgende conclusies:

1. Sociale innovatie biedt kansen voor onze maatschappij en economie. Evidentie over de lange termijn effecten moet worden opgebouwd, maar ook het proces op zich is van belang en sluit aan op de visie van het kabinet betreffende de participatiemaatschappij. Het omvat immers ideeën en innovaties uit onverwachte hoeken, nieuwe vormen van ondernemerschap en nieuwe vormen van *commitment* bij de publieke zaak. Sociale sectoren zoals gezondheidszorg, onderwijs en ouderenzorg zijn daarnaast belangrijke economische groeimarkten en innovatie is, net als in de marktsector (waaraan sociale innovatie via slimmer werken kan bijdragen), nodig om deze groei te stimuleren. Tot slot hangt de toekomstige ontwikkeling van Nederland af van de mate waarin de samenleving maatschappelijke uitdagingen en sociale problemen weet aan te pakken. Sociale innovatie kan hieraan bijdragen.
2. De raad is het met de regering eens die van mening is dat de overheid dient te 'zorgen dat' in plaats van 'zorgen voor', zoals de kabinetsnota de doe-democratie stelt. Dat heeft ook betrekking op de meer innovatieve vormen van particulier initiatief. Als term verwijst sociale innovatie expliciet naar initiatieven die op een creatieve manier zoeken naar manieren om de samenleving in beweging te zetten met behulp van innovaties op het gebied van techniek, maar ook rond samenwerking en de organisatie van arbeid en collectieve acties.
3. Nederland kan beter aansluiten bij het EU-discours over sociale innovatie en het Europees beleid dat wordt ingezet om sociale innovatie te stimuleren door een breder perspectief op sociale innovatie te omarmen. Dat betekent het agenderen van soci-

Conclusie 1: Sociale innovatie biedt volop kansen

Conclusie 2: Innovatieve vormen van maatschappelijke participatie onderbelicht

Conclusie 3: Nederland kan beter aansluiten bij EU- beleid. Smalle definitie van sociale innovatie loslaten

ale innovatie in brede zin en dus het loslaten van de smalle definitie die nu doorgaans gebruikelijk is: sociale innovatie omvat werkplaatsinnovatie maar ook veel andere initiatieven die een bijdrage willen leveren aan sociale doelen. Ga steeds uit van de brede definitie die in de EU, en in veel andere landen, gehanteerd wordt van *social innovation*: initiatieven gericht op het zoeken van innovatieve oplossingen voor sociale vraagstukken, die vaak het oplossende vermogen van de samenleving verbeteren. Als term draagt sociale innovatie het vernieuwende aspect veel sterker in zich dan de doe-democratie en de participatiesamenleving. Als overkoepelend begrip kan het bovendien gebruikt worden voor beleids- en onderzoeksactiviteiten van diverse ministeries, gemeentes en kennisinstellingen.

Conclusie 4. Eerste rol voor de overheid is faciliteren

4. Zorgen voor ruimte voor en steun aan sociale innovatie is een rijksbrede opgave die vraagt om samenwerking en afstemming tussen ministeries. Sociale innovatie vraagt om een overheid die vooral faciliteert. De raad kan zich ook wat dit betreft vinden in de opvatting van het kabinet. De overheid zou zich moeten toeleggen op het bieden van ruimte en het wegnemen van regelbelemmeringen waar die worden aange-toond. Overheidsbeleid bouwt zodoende zoveel mogelijk voort op de eigen kracht en activiteiten van burgers en organisaties. De overheid kan zich tevens inzetten om te werken aan een open overheidscultuur, het wegnemen van belemmerende regelgeving, het verbinden van partijen die oplossingen uitproberen, het faciliteren van experimenten en het richting geven aan de kennisontwikkeling.

Conclusie 5. Tweede rol voor de overheid is agendasetting

5. Daarnaast heeft de overheid volgens de AWT ook een agendasettende rol, die verder gaat dan het aanmoedigen van een veld waar duizend bloemen bloeien. Dat neemt de vorm aan van inhoudelijk richtinggevende agendering van bepaalde maatschappelijke uitdagingen en sociale problemen waar Nederland voor staat, zoals de AWT al heeft voorgesteld in het AWT advies 'Waarde creëren uit maatschappelijke uitdagingen.'

Conclusie 6. Sociale innovatie plaatsen in het innovatiebeleid

6. Sociale innovatie hoort als thema thuis in het innovatiebeleid, omdat er situaties zijn waarin innovaties publieke waarde kunnen creëren, maar waarin dat (nog) niet lukt via de economische markt. Bovendien: in de huidige, geïndividualiseerde en genetwerkte samenleving past een systeem waarbij netwerken van uiteenlopende partijen samen de verantwoordelijkheid krijgen voor oplossingen voor maatschappelijke problemen, niet alleen bedrijven, (traditionele) kennisinstellingen en overheden. Dit vraagt om het doordenken en herzien van de interventielogica achter het innovatiebeleid. Sociale innovaties vallen nu veelal buiten het bestek van dit beleid omdat ze (deels) buiten bedrijven tot stand komen en niet gericht zijn op hoog financieel rendement. Door de innovatieve activiteiten van netwerken zoveel mogelijk binnen het innovatiebeleid te plaatsen kan de maatschappelijke potentie van sociale innovatie beter worden bewezen en benut.

**Conclusie 7. Sociale innovatie
plaats geven in beleid rond
kennisontwikkeling**

7. Sociale innovatie verdient als thema ook een plek in het kennisbeleid gericht op het - in de loop der tijd- opbouwen van een coherente *body of knowledge* op dit terrein. Ook heeft de overheid baat bij het periodiek volgen (monitoren) van het veld van sociale innovatie. Zo ontstaat er kennis over wat gaande is, welke effecten zichtbaar worden en kan men anticiperen op partijen die zullen aankloppen met verzoeken om steun. Daarnaast is aandacht nodig voor een meer sociaalinnovatieve werkwijze binnen de (wetenschappelijke) kennisontwikkeling. Dat houdt zaken in als multidisciplinaire samenwerking, valorisatie van onderzoek en agenderen van onderzoek specifiek gericht op maatschappelijke uitdagingen en sociale problemen. Er zijn al verschillende voorzetten op dit terrein.

Deze conclusies leiden tot drie aanbevelingen aan (de gezamenlijke) ministeries, de provincies en aan gemeenten (4.2).

4.2 Sociale innovatie een plaats geven in het beleid. Drie aanbevelingen.

De AWT doet drie aanbevelingen aan de overheid in het algemeen en de ministeries van EZ en OCW in het bijzonder:

1. Adopteer en agendeer sociale innovatie, draag dat uit, werk interdepartementaal

Agendeer sociale innovatie: maak het steunen ervan tot expliciet onderdeel van het overheidsbeleid gericht op het stimuleren van de participatiesamenleving. Adopteer hierbij de, in de Europa Commissie gangbare, omschrijving van sociale innovatie. Verruim hiertoe de definitie van sociale innovatie zodat het veel meer omvat dan werkplaatsinnovatie. Sluit hiermee aan bij de discoursen over sociale innovatie in Europa en bij Europees beleid. Zie ruimte voor en steun aan sociale innovatie als een gezamenlijke opgave voor de overheid en maatschappelijke partners. Werk interdepartementaal en zoek intensieve samenwerking met NGO's bedrijfsleven, burgerinitiatieven etcetera. Breng het thema sociale innovatie onder de aandacht van alle ministeries, breng het overheidsdebat hierover op gang, met de aanbevelingen van dit advies als vertrekpunt. Maak afspraken welk departement hierin het initiatief neemt. Beschouw sociale innovatie daarnaast als een bijzondere vorm van innovatie en geef het op termijn een volwaardige plek in het innovatiebeleid. Geef sociale innovatie ook een plaats in het kennisbeleid. Deze aanbeveling wordt nader geconcretiseerd in de aanbevelingen twee en drie.

2. Geef ruimte aan sociale innovatie

Creëer omgevingen waarin organisaties en netwerken kunnen experimenteren met nieuwe oplossingen voor sociale vraagstukken. Werk hiertoe bijvoorbeeld met regelluwe ruimtes, verwijder waar mogelijk overbodige of belemmerende regels en structuren op lokaal, regionaal of landelijk niveau. In zijn algemeenheid is niet vast te stellen welke

**Sluit aan bij Europese omschrijving
van sociale innovatie**

Breng overheidsdebat op gang

regels in de weg staan van welke vormen van sociale innovatie, maatwerk is nodig. Werk aan de in de kabinetsnota de Doe-democratie gestelde ambitie om de cultuur van de overheid zelf te verbeteren. Begin daarin met ambtenaren aan te stellen en op te leiden die openstaan voor maatschappelijk initiatief, zoals de kabinetsnota terechtstelt. Probeer de twee netwerken die nu in de praktijk lijken te ontstaan -rond doe-democratie en rond sociale innovatie- te verbinden.

Zet deals in

Sluit *deals* met netwerken van organisaties die samenwerken rond maatschappelijke thema's, met lokale gemeenschappen, met broedplaatsen voor sociale innovatie en met bedrijven die projecten met sociale doelen uitvoeren. Zowel het ministerie van EZ (*Green deals*) als dat van BZK (*Social deals*) kennen al dergelijke projecten, deze verdienen navolging door andere ministeries, provincies en gemeentes. *Deals* zijn samenwerkingsverbanden tussen de overheid en maatschappelijke partijen gericht op het wegnemen van zaken die in de weg staan van een bepaald maatschappelijk geïnitieerd traject of activiteit. *Deals* kunnen ook, op lokaal niveau, afspraken omvatten over steun in natura zoals het gebruik van ruimtes, toegang tot onderzoeksinfrastructuur of de tijdelijke inzet van ambtenaren.

Benut sociale innovatie als beleidsinstrument

Ga als gemeente, provincie of ministerie bij elk op te starten beleidstraject na of en hoe het steunen of stimuleren van sociale innovatie een effectief beleidsinstrument kan zijn. Omdat elke context anders is, en visies variëren, gaat het hierbij om maatwerk. Beleidsmakers moeten inschatten wat er in een specifieke context nodig is aan ruimte, regels, versterking en visie.

Steun de opbouw van probleemoplossend vermogen

Bied als rijksoverheid steun aan gemeentes, professionals en individuen bij het ontwikkelen van het probleemoplossend vermogen dat nodig is voor zelforganisatie en sociale innovatie. Geef deze steun nu al een plaats in de lopende trajecten rond decentralisering van zorg naar de gemeentes. Experimenteer met monitoring van de geleverde zorg door burgers. Leveren bepaalde mensen en doelgroepen veel meer zorg dan anderen? De, als sociale innovatie, ontwikkelde instrumenten voor het uitwisselen van diensten (gemeenschapsmunten, *time banking*) kunnen hierbij behulpzaam zijn.

3. Stimuleer sociale innovatie ook via het innovatie- en kennisbeleid

Door ruimte voor sociale innovatie op te nemen in het innovatiebeleid kunnen sociale innovaties worden versneld en beter benut voor maatschappelijke doeleinden. Daarnaast kan de overheid via het kennisbeleid integrale kennisontwikkeling in gang zetten naar werkwijzen, succesfactoren en effecten van sociale innovatie. De AWT beschrijft zes concrete stappen op weg naar stimulering van sociale innovatie via het innovatie- en kennisbeleid die de overheid - en met name de opdrachtgevers voor dit advies, de ministeries van EZ en OCW- kunnen uitvoeren:

Werk, zoals andere landen doen, aan de totstandkoming van een infrastructuur voor sociale innovatie. Bouw hiertoe landelijke platforms op rond een aantal geagendeerde

1. Werk aan infrastructuur: platforms en netwerken

maatschappelijke uitdagingen (zie het AWT-advies *Waarde creëren uit maatschappelijke uitdagingen*, 2013). Vertrekpunt zijn de bestaande particuliere initiatieven en organisaties op dit gebied zoals *living labs* en *incubators*. De zo ontstane platforms hebben een onafhankelijk positie ten opzichte van de overheid, en werken op basis van zowel publieke als private bijdragen. Zij vervullen de rollen van kennisbank, durfkapitalist en katalysator van sociale innovatie. Zij vormen bovendien netwerkorganisaties die belang hebben bij het stimuleren van sociale innovatie rond een bepaald thema.

De ministeries van EZ en OCW kunnen zich bovendien aanmelden als aandeelhouders of ondersteuners van bestaande particuliere netwerken zoals *Kracht in Nederland* en *Social Innovation Network Nederland* (SINN). Diverse gemeentes en twee andere ministeries (BZK en SZW) hebben zich al bij *Kracht In Nederland* aangesloten en dragen er (financieel) aan bij.

2. Maak innovatiebeleid ruimer dan bedrijvenbeleid

Ook buiten bedrijven vindt innovatie plaats en ook deze actoren zouden een doelgroep moeten zijn van het innovatiebeleid, in die situaties waarin innovaties publieke waarde kunnen creëren, maar waarin de markt faalt. Er is hiertoe behoefte aan een innovatiebeleid dat ruimer is dan bedrijvenbeleid. Doordenk het huidige innovatiebeleid -het bedrijvenbeleid- vanuit dit standpunt. Onderzoek de mogelijkheden die er zijn om innovatie buiten bedrijven (financieel) te steunen en netwerkvorming te bevorderen. Denk aan een belastingaftrek of vergoeding voor personen en organisaties die sociaal innoveren, een stimuleringsregeling gericht op divers samengestelde netwerken etcetera. Immers, voor sociale innovatie zijn nieuwe vormen van samenwerking en netwerken essentieel; niet alleen tussen bedrijven en kennisinstellingen, maar ook met andere actoren (gebruikers, individuen, NGO's, etcetera). De raad pleit hiermee voor hernieuwde beleidsaandacht voor het stimuleren van nieuwe samenwerkingsverbanden. De AWT wil met deze aanbeveling niet suggereren dat het financiële instrumentarium direct en geheel zou moeten worden opengesteld voor iedereen die betrokken is bij sociale innovatie. Sociale innovatie, of bepaalde vormen ervan, moet zich in de komende jaren verder kunnen bewijzen en uitgroeien. Over enige tijd kan dit resulteren in het opnieuw doordenken van delen van het innovatiebeleid.

3. Stem bestaande bedrijvenbeleid af op sociale innovatie

Stem intussen het bestaande bedrijvenbeleid zoveel mogelijk af op sociale innovatie. Vraag hiertoe de topsectoren aandacht te schenken aan sociale innovatie in brede zin. Recentelijk adviseerde de AWT de regering om te werken aan een agenda voor de aanpak van maatschappelijke uitdagingen (zoals zorg, energie en veiligheid) binnen de topsectoren aanpak.⁵² Samen met het relevante veld van bedrijven, kennisinstellingen en universiteiten, zou de overheid voor een beperkt aantal thema's of icoonprojecten binnen de *Grand Challenges* van Horizon 2020 moeten kiezen. Ga bij de uitwerking van de gekozen thema's steeds na of en hoe sociale innovatie een bijdrage kan leveren aan de zoektocht naar oplossingen.

⁵² AWT 2013b.

4. Zorg voor kennisbeleid: kennisagenda's & monitoring

Vraag de topsectoren ook na te denken over samenwerking met andere partners dan kennisinstellingen. Stimuleer de aansluiting tussen topsectoren en sociale ondernemingen. Sociale ondernemingen kunnen baat hebben bij de expertise, het kapitaal en de netwerken (kennis en markt) van deze bedrijven. Voor de bedrijven in de topsectoren biedt deze samenwerking kansen om hun maatschappelijke (sociale) impact te vergroten. Zoek manieren om innovatieprojecten die elementen van sociale innovatie in zich dragen (en al passen in het bestaande beleid) voorrang te geven bij het verlenen van (financiële) steun. Zoek expliciete prikkels die cross-over projecten tussen topsectoren stimuleren.

Geef sociale innovatie een plaats op kennis- en innovatieagenda's. Te denken valt aan de kennisagenda van OCW (2011), SZW (2011) en VWS (Kennisagenda 2020). Deze agenda's geven op de middellange termijn richting aan de kennisactiviteiten en de onderzoeksplanning van ministeries en de overheid als geheel. Als sociale innovatie op deze agenda's staat wordt het een onderwerp bij onderzoeksaanvragen van de overheid aan planbureaus, adviesraden, kennisinstututen en universiteiten. Moedig ook publiekgefinancierde kennisinstututen met aansluitende expertise om sociale innovatie tot onderdeel te maken van hun profileringstrategie.

Geef opdracht om het veld van sociale innovatie te monitoren als aanzet tot kennisontwikkeling. De ministeries van EZ en OCW zouden hierin het voortouw kunnen nemen. Het ontwikkelen van goede indicatoren om de impact van sociale innovatie te meten is niet eenvoudig, maar door beter aan te sluiten bij het Europese onderzoek op dit gebied kunnen goede instrumenten ontwikkeld worden.

5. Geef voorrang aan multidisciplinair onderzoek

VSNU, KNAW en het NWO hebben belangrijke stappen op weg naar een sociaalinnovatieve werkwijze in de Nederlandse wetenschap gezet. Steun als ministerie van OCW deze organisaties in de vervolgstappen die ze zetten. Vraag daarbij aandacht voor het bijeenbrengen van wetenschappers uit alfa, bèta en gamma richtingen gericht op samenwerking aan oplossingsrichtingen voor maatschappelijke uitdagingen. Vraag NWO om in hun programma's meer prioriteit te geven aan multidisciplinair onderzoek. Ga zodoende in het wetenschapsbeleid uit van de notie dat de uitdaging voor de wetenschap eruit bestaat zelf innovatief te werken.

6. Werk samen met andere landen, te beginnen met België (Vlaanderen)

In Vlaanderen is onlangs een initiatief gestart op het terrein van sociale innovatie: de Sociale InnovatieFabriek. Het hoofddoel is het vestigen van een cultuur rond sociale innovatie in Vlaanderen. In het kader van nauwere samenwerking tussen Vlaanderen en Nederland, kan actief de samenwerking worden gezocht met dit initiatief.⁵³

Aldus vastgesteld te Den Haag, januari 2014

prof.dr. U. Rosenthal (voorzitter)

dr. D.J.M. Corbey (secretaris)

⁵³ AWT en VRWI 2013.

b1

Adviesaanvraag Maatschappelijke en sociale innovatie

Zowel nationaal als internationaal staat sociale innovatie sterk in de belangstelling. De Europese Unie heeft *Social Innovation* erkend als belangrijk nieuw aandachtsgebied. Nationaal wordt het belang van sociale innovatie benadrukt in de innovatiecontracten en *human capital* agenda's van verschillende topsectoren en in de onderzoeksprogramma's van onderzoeksinstituten.

Social innovation wordt uit het Engels vaak vertaald als sociale innovatie, niet als maatschappelijke innovatie. Het belang van sociale innovatie wordt breed erkend maar er bestaat -ook door deze vertaalverwarring- nog veel onduidelijkheid over wat sociale innovatie is. In het Nederlands wordt sociale innovatie vaak verenigd tot innovatie op de werkplek. Het gaat in deze adviesaanvraag echter vooral om nieuwe vormen van samenwerking en interactie in de samenleving, gericht op maatschappelijke uitdagingen. Dat is eerder maatschappelijke innovatie.

De ministeries van EZ en OCW verzoeken daarom de AWT een briefadvies uit te brengen over de afbakening van het begrip *Social Innovation* in het licht van de Europese discussie over dit thema binnen Horizon 2020. Dit moet met name inzicht geven in de kennisbehoeften rond sociale innovatie. Daarnaast vragen de ministeries van EZ en OCW aan de AWT om in een advies aanknopingspunten te bieden voor het beleid voor maatschappelijke en sociale innovatie. Daarbij gaat het om innovatie die bijdraagt aan oplossingen voor maatschappelijke vraagstukken. De vraag is hoe de overheid deze innovatie kan ondersteunen.

Het initiatief voor maatschappelijke dan wel sociale innovatie kan liggen bij burgers, overheden, bedrijven, kennisinstellingen of maatschappelijke organisaties. Voorbeelden van burgerinitiatieven zijn de vele coöperaties die ontstaan rond duurzame energie. Bij kennisinstellingen gaat het bijvoorbeeld om het gezamenlijk met de maatschappij programmeren van onderzoek en het creëren van maatschappelijk draagvlak voor nieuwe werkwijzen en technologieën. In het bedrijfsleven, bijvoorbeeld in de Agrofoodsector, wordt de dialoog gevoerd tussen NGO's, consumentenorganisaties, industries en handel over verduurzaming van het productaanbod. In de thuiszorg wordt geëxperimenteerd met een nieuwe manier van mensgericht organiseren en zorg verlenen.

Bedrijven zien steeds meer in dat succesvolle innovatie niet uitsluitend technologisch is, maar sterk afhankelijk van sociale acceptatie en maatschappelijk draagvlak. De concurrentiepositie van bedrijven wordt versterkt als bedrijven openstaan voor nieuwe vormen van samenwerking in hun omgeving en werknemers de ruimte geven werk slimmer te organiseren en over de grenzen van de eigen organisatie heen te kijken. Uit onderzoek blijkt immers dat het succes van innovatie voor 25% wordt bepaald door R&D-investeringen en voor 75% door factoren op het gebied van mens en organisatie.

De adviesaanvraag

De ministeries van EZ en OCW verzoeken de AWT een advies uit te brengen met de volgende hoofdvraag: Hoe kan maatschappelijke en sociale innovatie in Nederland bijdragen aan duurzame oplossingen voor de grote maatschappelijke uitdagingen?

De ministeries verzoeken de AWT tevens hierbij de volgende subvragen te betrekken:

- Wat is maatschappelijke en sociale innovatie in het kader van dit advies?
- Welke praktijkvoorbeelden van deze innovatie kunnen worden geïdentificeerd?
- Welke initiatieven vinden er plaats binnen de verschillende maatschappelijke uitdagingen?
- Welke actoren nemen het initiatief en wat is de rol van de overige actoren?
- Welke voorwaarden voor het succes of falen van sociale en maatschappelijke innovaties kunnen worden afgeleid uit de praktijkvoorbeelden?
- Wat zijn kritische succesfactoren?
- Wat zijn de belangrijkste belemmeringen?
- Welke rol moeten de verschillende spelers uit de gouden driehoek aannemen? Is er een rol voor de nationale overheid in het bevorderen van maatschappelijke en sociale innovatie? Zo ja; welke aanbevelingen kunnen er worden gedaan voor het overheidsbeleid? Op nationaal⁵⁴, regionaal en Europees niveau. Bij het bedrijfsleven, kennisinstellingen, overheden (en eventueel overige relevante spelers)

⁵⁴ Hierbij uitgaande van de bestaande beleidscontext: topsectoren, samenwerkingsverband TNO, Syntens en TNO

b2

Geraadpleegde Literatuur

Documenten:

- AWT, advies 53, *Backing winners* (2003).
- AWT, advies 68, *Opening van zaken* (2006).
- AWT, briefadvies, *Sociale innovatie en Horizon 2020* (2012).
- AWT, advies 79, *Diensten Waarderen* (2013a).
- AWT, advies 82, *Waarde creëren uit maatschappelijke uitdagingen* (2013b).
- AWT, briefadvies, *Eerste observaties uit de 'Balans van de topsectoren'* (2013c).
- AWT en Vlaamse Raad voor Wetenschap en Innovatie (VRWI), *Vlaams-Nederlandse samenwerking*, brief aan minister-president Rutte (Nederland) en minister-president Peeters (Vlaanderen) (2013).
- Algemene Werkgevers Vereniging Nederland (AWVN), FNV Bondgenoten, CNV-Bedrijvenbond en De Unie, *Aan de slag met slimmer werken* (2004).
- Bureau of European Policy Advisers (Bepa), *Empowering people, driving change. Social innovation in the European Union* (2010).
- Bornstein, D., *How to change the world: social entrepreneurs and the power of new ideas* (2004).
- Corbey, D., *Wetenschap als held of als veerman?* In: Raad voor het openbaar Bestuur (RoB). *Cahier Loslaten in vertrouwen. Beschouwingen van adviesraden over een nieuwe verhouding tussen overheid, markt én samenleving* (2012).
- Dortmund/Brussels Position Paper on Workplace Innovation, *Summary: Workplace Innovation as Social Innovation* (2012).
- European Commission, *Financing Social Impact. Funding social innovation in Europe: mapping the way forward* (2010).
- European Commission, *Guide to social innovation* (2013).
- Europese Commissie, *Toespraak Commissievoorzitter Barroso over sociale innovatie, 17 maart 2011*.
- Ilie, E.G. & R. During, *An analysis of social innovation discourses in Europe* (2012).
- Innovatieplatform (IP) (Wijffels en Grosveld), *Nota Vitalisering van de kennis-economie* (2004).
- Innovatieplatform (IP). *Slimmer werken werkt!* (2009).
- Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW), *Kwetsbaarheid en veerkracht van maatschappelijke systemen* (2010).
- Looise, J.C., *Sociale innovatie moet, maar hoe?* Oratie Universiteit Twente (1996).
- Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (MVO) Nederland, *Factsheet Expeditie Sociale Innovatie Topsectoren* (2012)
- Ministerie van Economische Zaken, *Bedrijvenbeleid in volle gang. Voortgangsrapportage bedrijvenbeleid 2013* (2013).
- Ministerie van Economische Zaken (EZ) en Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW), *Kabinetsreactie op het eindrapport van de Taskforce Sociale Innova-*

- tie getiteld "Sociale Innovatie, de andere dimensie". Kamerbrief 27 406, nr. 31 (2006).
- Ministerie van Binnenlandse zaken en Koninkrijksrelaties (2013). *Brief 'Naar aanleiding van uw vraag over een uitvoeringsagenda Doe-Democratie'*, aan de voorzitter van de Vaste Commissie voor Binnenlandse Zaken van de Tweede Kamer der Staten-Generaal (2013).
 - Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), *Sociale Infrastructuur Agenda: onmisbaar voor een blijvend concurrerende kenniseconomie* (2013).
 - Peeters, M.H.H. & Pot, F.D., *Sociale innovatie bij CTA* (1991).
 - Pot, F., *Sociale innovatie: historie en toekomstperspectief* (2012).
 - Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO), *Swingen met lokale kracht. Overheden en de netwerksamenleving* (2013).
 - Seyfang G., & Haxeltine A., *Growing grassroots innovations: exploring the role of community-based initiatives in governing sustainable energy transitions*. In: *Environment and Planning C: Government and Policy* 30(3) 381 – 400 (2012).
 - Sociaal-Economische Raad (SER), *Welvaartsgroei door en voor iedereen: themadocument Sociale innovatie*, Publicatienummer 81 (2006).
 - Social Enterprise NL & McKinsey, *Social enterprise monitor 2013* (2013).
 - Taskforce Sociale Innovatie, *Sociale Innovatie, de Andere Dimensie, Eindrapport van de Taskforce Sociale Innovatie* (2005).
 - The Young Foundation, *Social Innovation Overview: A deliverable of the project: "The theoretical, empirical and policy foundations for building social innovation in Europe" (TEPSIE), European Commission – 7th Framework Programme* (2012).
 - Tilly, CH., *Social Movements 1768–2004*, Boulder (2004).
 - Volberda, H., Jansen J., Tempelaar, M., & Heij K., *Monitoren van sociale innovatie: slimmer werken, dynamisch managen en flexibel organiseren*. In: *Tijdschrift voor HRM* 1: 85-110 (2011).
 - Vrooland, V.C. (red.), *Sociale innovatie en automatisering. Naar doelmatigheid en kwaliteit van de arbeid* (1986).
 - Waag society, *Jaarverslag 2012* (2012).
 - Westbroek, P., *De ontdekking van de aarde. Het grote verhaal van een klein planeet* (2012).
 - Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR), *Het borgen van publiek belang* (2000).
 - Witkamp, M., Raven R. & Lambèrt, M., *Strategic niche management of social innovations: the case of social entrepreneurship*. In *Technology Analysis & Strategic Management, Volume 23, Issue 6* (2011).
 - Witkamp, M., Royakkers, L. M. M., & Raven, R., *From cowboys to diplomats: Challenges for social entrepreneurship in the Netherlands*. In: *Voluntas*, 22(2), 283-310 (2011).

- <http://www.socialinnovationeurope.eu/sites/default/files/sites/default/files/An%20analysis%20of%20SI%20discourses%20in%20Europe.pdf>
- <http://www.midpointbrabant.nl/>
- <http://www.pagegangster.com/p/Stsi3/>
- <http://www.theguardian.com/sustainable-business/social-enterprise-india-slums>
- <http://www.patientslikeme.com/>
- <http://www.duurzameinzetbaarheid.nl/>
- <http://www.krachtinnl.nl/>
- <http://www.urgenda.nl/over-urgenda/organisatie/>
- <http://www.guerrillagardeners.nl/>
- <http://transitiontowns.nl/>
- <http://www.zonmw.nl/nl/actueel/nieuws/detail/item/speciale-uitgave-mediator-over-academische-werkplaatsen/>
- http://www.zonmw.nl/uploads/tx_vipublicaties/MEDIATOR_SPECIAL_AW_01.pdf,
- <http://www.kennisland.nl/over-kennisland/waarom-kl>
- <http://rotterdam.the-hub.net>
- http://www.socialinnovation2011.eu/wp-content/uploads/2011/09/Vienna-Declaration_final_10Nov2011.pdf
- <http://www.tepsie.eu/>
- <http://jackandraka.net/>
- http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/presenta/social_innovation/social_innovation_2013.pdf
- <http://hubemergechina.eventbrite.com/>
- <http://www.agentschapswz.nl/projecten/faceted/Subsidie/ESF+Actie+E> <https://www.syntens.nl/aanbod/inspiratiesessies/innoveren-met-sociale-innovatie/Pages/innoveren-met-sociale-innovatie.aspx>
- <http://www.socialeinnovatiefabriek.be/nl/over-ons#sthash.b0tU52uh.dpbs>

Dit advies is voorbereid door een projectgroep bestaande uit Valerie Frissen, Eduard Klansen, Patrick Morley, Kathleen Torrance en Marcel Kleijn

b3

Gesprekspartners

Interviews

De heer Wouter Boon	Rathenau Instituut
De heer Kees Breed	Raad voor het Openbaar Bestuur
De heer Richard Derksen	Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
De heer Roel During	Wageningen UR
De heer Guido Enthoven	Instituut Maatschappelijke Innovatie
De heer Rien Fraanje	Raad voor het Openbaar Bestuur
De heer Thomas Grosfeld	Ondernemersorganisatie VNO-NCW
De heer Edwin Hubers	Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek
Mevrouw Annemarth Idenburg	Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid
Mevrouw Renée van Kessel-Hagesteijn	Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek
De heer Maurits Kreijveld	Rathenau Instituut
De heer Bart Krull	Instituut Maatschappelijke Innovatie
De heer Erik van de Linde	Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen
De heer Daniel Mourad	Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Mevrouw Karolien Niederer	VebeGo International B.V.
De heer Dave van Ooijen	Platform31
Mevrouw Louise Perbal	Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
De heer Frank Pot	Radboud Universiteit Nijmegen
Mevrouw Cecile Raat	Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek
Mevrouw Saskia de Smidt	Ministerie van Economische Zaken
De heer Jan Schrijver	Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
Mevrouw Chris Sigaloff	Kennisland
De heer Joeri van der Steenhoven	MaRS Solutions Lab (Toronto, Canada)
Mevrouw Lydia Sterrenberg	Platform31
Mevrouw Marleen Stikker	Waag Society
De heer Toine Timmermans	Wageningen UR
De heer Bart Tunnissen	Waag Society
Mevrouw Fietje Vaas	TNO
Mevrouw Dominique de Vet	Universiteit van Tilburg

Mevrouw Ans Vollerling	Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen
Mevrouw Anne Westendorp	Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
De heer Ton Wilthagen	Universiteit van Tilburg
Mevrouw Annemiek Wortman	Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid

Bijeenkomsten

Startbijeenkomst, 14 juni 2012

Mevrouw Flor Avelino	Erasmus Universiteit (DRIFT)
De heer Arjen Wals	Wageningen UR
Mevrouw Barbara van Mierlo	Wageningen UR
De heer Frans Brom	Rathenau Instituut
De heer Rob Weterings	TNO
De heer Henk Volberda	Erasmus Universiteit Rotterdam
De heer Hans Mommaas	Universiteit van Tilburg
Mevrouw Josine van 't Klooster	TNO
De heer Steven Dhondt	TNO
De heer Pieter Hooimeijer	Universiteit Utrecht, KNAW
De heer Jeroen van den Hoven	TU Delft
De heer Daniel Mourad	Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Mevrouw Louise Perbal	Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
De heer Hans Sprangers	Ministerie van Economische Zaken
Mevrouw Margo Strijbosch	Ministerie van Economische Zaken

Bijeenkomst Midpoint Brabant, 8 november 2012

De heer Jan Bikker	Midpoint Brabant
Mevrouw Evelien Brouwers	Universiteit van Tilburg
Mevrouw Marieke Schoots	Universiteit van Tilburg
De heer Hans Mommaas	Universiteit van Tilburg
De heer Emile Kuppens	Gemeente Tilburg
De heer Bert van Helvoirt	CEO SHFT, lid van Midpoint Brabant

Deelnemers AWT bijeenkomst 'Definitie Sociale Innovatie', 6 maart 2013

De heer Henk Volberda	Erasmus Universiteit Rotterdam
Mevrouw Astrid Bolland	Hogeschool Utrecht/Mijnbedrijf 2.0
De heer Tony van Acquoy	Hogeschool Utrecht/Stenden
De heer Ben Fruytiers	Hogeschool Utrecht
Mevrouw Martine Maes	Kennisland
Mevrouw Saskia de Smidt	Ministerie van Economische Zaken

Mevrouw Caroline Rijnbeek	Syntens
De heer Thom Verheggen	Syntens
Mevrouw Anke Wiersma	Syntens
De heer Steven Dhondt	TNO
Mevrouw Fietje Vaas	TNO

Toetsingsbijeenkomst 14 mei 2013

Mevrouw Flor Avelino	Erasmus Universiteit (DRIFT)
De heer Jan Bikker	Midpoint Brabant
De heer Edwin Hubers	NWO Maatschappij en Gedragwetenschappen
De heer Bart Krull	Instituut Maatschappelijke Innovatie (IMI)
Mevrouw Marieke Schoots	Universiteit Tilburg
Mevrouw Chris Sigaloff	Kennisland, Amsterdam
Mevrouw Saskia de Smidt	Ministerie van Economische Zaken
Mevrouw Marleen Stikker	Waag Society
Dhr. Steven Dhondt	TNO

b4

Werkplekinnovatie

B4.1 Sociale innovatie is in Nederland werkplaatsinnovatie

Het debat over sociale innovatie is tot op heden in Nederland grotendeels gevoerd rond één thema: innovatie in werk en arbeid, vaak werkplekinnovatie genoemd. De, in Nederland, meest gebruikte definitie hiervan is: 'vernieuwing van de arbeidsorganisatie en maximale benutting van competenties, gericht op verbetering van de bedrijfsprestaties en ontplooiing van talent.'⁵⁵ Een andere, onder meer door het Innovatieplatform veel gebruikte term hiervoor, is slimmer werken. Het Innovatieplatform beschreef dit gebied als 'proces- en organisatorische innovaties, gericht op het verbeteren van de interne werk- en taakverdeling, arbeidstijdenmanagement en andere manieren van managen, waarbij de participatieve aanpak tussen werkgevers en werknemers centraal staat.'⁵⁶ Ook uitdrukkingen als het nieuwe werken, innovatief organiseren, dynamisch managen en flexibel organiseren worden in Nederland vaak geassocieerd met sociale innovatie.⁵⁷

Kortom: de definitie van sociale innovatie die in Nederland wordt gehanteerd is veel smaller dan wat de rest van de wereld onder *social innovation* verstaat. Werkplekinnovatie is te beschouwen als één vorm van sociale innovatie in de wereldwijde betekenis van het woord.⁵⁸ Het begrip sociaal verwijst in werkplekinnovatie vooral naar het functioneren en het welbevinden van het personeel. Als de nadruk van de sociale innovatie ligt op het welbevinden (en minder op efficiëntere productieprocessen), kan dat opgevat worden als sociale behoefte. Dan is er een relatie te leggen met maatschappelijke uitdagingen als participatie en vergrijzing, en is er sprake van *social innovation* in de internationale betekenis van het woord.

B4.2 Geschiedenis van sociale innovatie in Nederland

Het begrip sociale innovatie -steeds in de betekenis van werkplekinnovatie- raakte in de jaren tachtig van de vorige eeuw in gebruik, toen zowel wetenschap als beleid een koppeling maakte tussen discussies over innovatie enerzijds en over organisatieontwikkeling, personeelsbeleid en kwaliteit van de arbeid anderzijds.⁵⁹ Het innovatiedebat ging toen vooral over wetenschap en technologie. In 1986 verscheen een boek van onderzoekers en adviseurs met als titel *Sociale innovatie en automatisering*.⁶⁰ Hierin werd het begrip sociale innovatie gebruikt als vervanging van het Duitse *sozialgerechte Technolo-*

⁵⁵ Taskforce Sociale Innovatie 2005; SER 2006; IP 2009.

⁵⁶ IP 2009.

⁵⁷ Volberda e.a. 2011.

⁵⁸ In het 'Dortmund/Brussels Position Paper on Workplace Innovation' (2012) opgesteld door beleidsmakers en wetenschappers in diverse Europese landen, wordt ervoor gepleit om in Europa 'workplace innovation' nadrukkelijk onder het begrip 'social innovation' te scharen.

⁵⁹ Pot 2012

⁶⁰ Vrooland 1986.

giepolitik: de verbinding van de kwaliteit van de arbeid met technologische vernieuwing. Welzijn en productiviteit mochten volgens de auteurs niet als tegenpolen beschouwd worden, maar dienden geïntegreerd een bijdrage te leveren aan de modernisering van de economische structuur.

Ook in het overheidsbeleid gebruikte men in die periode het begrip sociale innovatie. De Arbeidsinspectie entameerde begin jaren negentig het project Sociale Innovatie Zeehavens. Sociale innovatie was hier: 'verbetering van functie-inhoud en organisatie van het werk, primair vanuit een oogpunt van kwaliteit van de arbeid, maar mede gericht op een grotere beheersbaarheid en flexibiliteit van het productieproces.'⁶¹ De eerste systematische verhandeling over het begrip sociale innovatie in Nederland is te vinden in de inaugurele rede van Looise (1996).⁶² Hij omschrijft sociale innovatie als: "de bewuste introductie en toepassing binnen een rol, groep, organisatie of maatschappelijk verband van ideeën, maatregelen of procedures met betrekking tot de inbreng van mensen, die nieuw zijn voor de betreffende unit en die ontworpen zijn om een belangrijk voordeel op te leveren voor het individu, de groep, de organisatie of de maatschappij."

De 'moderne' geschiedenis van sociale innovatie als thema op de nationale beleidsagenda begint in 2004.⁶³ De toenmalige minister van Economische Zaken nam samen met de staatssecretaris van SZW het initiatief tot het organiseren van een rondetafelgesprek over het onderwerp sociale innovatie. Ook in het Innovatieplatform kreeg het thema vanaf 2004 veel aandacht.⁶⁴ In juli 2004 heeft het Innovatieplatform met de Stichting van de Arbeid gesproken over sociale innovatie en hebben de AWWN (Algemene werkgevers vereniging Nederland), FNV Bondgenoten, CNV-Bedrijvenbond en De Unie gezamenlijk de brochure *Aan de slag met slimmer werken, ervaringen van werkgevers en werknemers* uitgebracht.

Er werd door de ministeries van EZ en SZW in het voorjaar van 2005 een *Taskforce* Sociale Innovatie ingesteld om te onderzoeken hoe sociale innovatie in Nederland versterkt kon worden.⁶⁵ Aanleiding was de constatering dat sociale innovatie (slimmer werken) in Nederland onvoldoende plaatsvindt, en daarmee ook technologische innovatie belemmert. De *Taskforce* bracht in 2005 een rapportage '*Sociale Innovatie, een andere dimensie*' uit. Conclusies waren dat ruimte voor vernieuwing essentieel is voor sociale innovatie en dat op dat moment teveel zaken op een te hoog (detail)niveau geregeld waren. Zowel de overheid als sociale partners (CAO's) zouden sociale innovatie moeten agenderen om zo na te gaan hoe zij de regeldruk en de vastgelegde details kunnen verminderen. Ook zouden verantwoordelijkheden vaker lager in de organisatie moeten

⁶¹ Peeters & Pot 1991.

⁶² Looise 1996.

⁶³ Ministerie EZ & SZW 2006

⁶⁴ IP 2004

⁶⁵ Leden van de Taskforce Sociale Innovatie: mr. L.J. Brinkhorst, mw. ir. C.E.G. van Gennip MBA, drs. M. Rutte, mr. A.J. de Geus, prof. dr. F.A. van Vught (vrzt), mr. drs. J.C. de Jager, ing. M.C.J. van Pernis, mw. drs. C.P. Vogelaar, mr. Y.C.M.Th.van Rooij, drs. J.G.M. Schreurs, prof. dr. mr. S. ten Have, dhr. K.I. van Splunder, Prof. dr. ir. R.E. Smits, drs. F. Nauta, dr. J.P. van den Toren. Bron: Ministerie van EZ & ministerie SZW 2006

worden gelegd. Hiervoor zou meer ondernemerschap in de organisatie nodig zijn en resultaatgerichte beloningsvormen. Als belangrijke factor voor een flexibele arbeidsmarkt noemde de *Taskforce* tenslotte het onderwijs, dat beter zou moeten aansluiten op de wensen van het bedrijfsleven.

De kabinetsreactie aan de Tweede Kamer volgde in april 2006.⁶⁶ Het kabinet geeft daarin aan dat de primaire verantwoordelijkheid voor sociale innovatie bij de sociale partners en de individuele werkgevers en werknemers ligt. De overheid heeft voornamelijk een faciliterende rol: belemmeringen wegnemen. Het kabinet vroeg aan de SER om een advies uit te brengen over sociale innovatie. Dat advies verscheen in 2006.⁶⁷

B4.3 Beleid rond sociale innovatie

De belangrijkste beleidsresultaten van de aandacht voor sociale innovatie in de periode 2004-2006 zijn: de oprichting van het Nederlands Centrum voor Sociale Innovatie (NCSI), het inzetten van ESF-middelen voor sociale innovatie projecten in het MKB te bevorderen, ondersteuning door Syntens, een Sociale Innovatieprijs van VWS en de Expeditie Sociale Innovatie Topsectoren. Deze beleidsinitiatieven worden hieronder meer gedetailleerd beschreven. Daarnaast wordt sociale innovatie ondersteund door flankerend beleid, bijvoorbeeld op de gebieden onderwijs en scholing (denk aan maatregelen om de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt te verbeteren of de aanpak van voortijdige uitval in het mbo) en arbeidsparticipatie (denk aan de verruiming en flexibilisering van werk- en openingstijden).

Nederlands Centrum voor Sociale Innovatie (2006-2012)

Het NCSI werd opgericht in 2006 op initiatief van het Innovatieplatform en gefinancierd door de ministeries van EZ, SZW en OCW. Het ging om een tijdelijke voorziening; per april 2012 is het NCSI dan ook beëindigd als zelfstandig centrum en is het thema ondergebracht bij TNO. De missie van het NCSI was om het gebruik van sociale innovatie in Nederland te bevorderen. Zij initieerde hiertoe innovaties op het terrein van management, organisatie en arbeid in organisaties. Daarnaast produceerde, verzamelde en verspreidde zij kennis over sociale innovatie in een Kennisbank Sociale Innovatie en ondersteunde zij initiatieven op het terrein van sociale innovatie. Het NCSI deed dit samen met uiteenlopende organisaties: van sociale partners en kennisinstellingen tot bedrijven, publieke instellingen en adviesbureaus. Het NCSI was formeel een samenwerkingsverband van de werkgeversverenigingen AWWN en FME-CWM, de vakorganisaties FNV Bondgenoten en CNV Vakmensen en de kennisinstellingen Amsterdams Instituut voor Arbeidsstudies (UvA), Rotterdam School of Management (EUR) en TNO Kwaliteit van Leven.

ESF subsidie sociale innovatie, vitale bedrijven (2008-Heden)

Sinds 2008 zijn vanuit het kabinet (ministerie van SZW) ESF-middelen beschikbaar gesteld om sociale innovatie te bevorderen. Arbeidsorganisaties die wilden experimenteren

⁶⁶ Ministerie van EZ & ministerie SZW 2006

⁶⁷ SER 2006.

met sociale innovatie of sociale innovatie op een hoger plan wilden brengen, konden een beroep doen op maatregel Actie E van het landelijke ESF-programma. Deze subsidie is voor werkgevers die bedrijfsprocessen verbeteren en duurzame inzetbaarheid vergroten om effectiever te werken. In 2008 was er een bedrag van zeven miljoen euro beschikbaar. De thema's toen waren slimmer werken, flexibele arbeidsorganisatie en nieuwe verhoudingen in arbeidsorganisaties. In 2009 werd eenzelfde bedrag beschikbaar gesteld voor de thema's arbeidstijdmanagement en procesverbetering. In 2010 is het bedrag verhoogd naar 12 miljoen euro en is het thema duurzame inzetbaarheid toegevoegd. In de eerste fase (2008-2010) werden ongeveer 250 sociaal innovatieve projecten gesubsidieerd.⁶⁸

In 2011 is de regeling omgezet naar een *voucher*regeling voor 2011/2012 met een initieel beschikbaar bedrag van 25,2 miljoen euro; later werd dit bedrag verhoogd met 52 miljoen euro. Met dit bedrag kunnen ongeveer 4.300 projecten worden ondersteund (de subsidie per project bedraagt 18.000 euro). Werkgevers ontvangen de subsidie om een externe adviseur in te huren. De adviseur voert een project uit waarmee bedrijfsprocessen worden verbeterd of de duurzame inzetbaarheid vergroot. Procesverbetering is het binnen de arbeidsorganisatie(s) verbeteren, herschikken en innoveren van bedrijfsprocessen. Duurzame inzetbaarheid ziet toe op het stimuleren van regionale en intersectorale arbeidsmobiliteit van werknemers, arbeidstijdenmanagement, het bevorderen van gezond, vitaal en veilig werken, of het bevorderen van zelfredzaamheid op de werkvloer. Door te innoveren op deze thema's vergroten werkgevers de arbeidsproductiviteit van hun bedrijf.

Syntens – programma sociale innovatie (2005-heden)

In 2005 is Syntens gestart met een programma Sociale Innovatie, gericht op het MKB. Vanaf 2009 voerde Syntens in samenwerking met het NCSI het programma MKB Krachtcentrale uit, met als doelstelling duizend bedrijven aan te zetten tot slimmer werken. Sinds 2012 is de MKB Krachtcentrale onderdeel van het project sociale innovatie, waarin Syntens ondersteuning aan het MKB biedt om met sociale innovatie aan de slag te gaan. Hiertoe ontwikkelde Syntens onder meer de workshop 'Innoveren met sociale innovatie', waarin MKB ondernemers aan de hand van het 'sociale innovatie groeimodel' worden geprikkeld om concrete stappen te zetten. Syntens informeert de MKB'ers over waarom het nu tijd is om het beste uit mensen te halen, geeft tips over hoe aan de slag te gaan met sociale innovatie, biedt vingeroefeningen om zelf te ervaren waar de kracht van sociale innovatie ligt en geeft inspirerende voorbeelden en filmpjes van bedrijven die nu al het beste uit hun mensen halen.⁶⁹

VWS: Sociale Innovatie-Prijs

Ook het ministerie van VWS heeft beleid rond sociale innovatie ontwikkeld, specifiek voor de medische sector. Dit werd gestimuleerd door het besef, mede op basis van de

⁶⁸ <http://www.agentschapszw.nl/projecten/faceted/Subsidie/ESF+Actie+E>

⁶⁹ <https://www.syntens.nl/aanbod/inspiratiesessies/innoveren-met-sociale-innovatie/Pages/innoveren-met-sociale-innovatie.aspx>

onderzoeken vanuit het NCSI, dat om meer rendement uit R&D te krijgen, er meer aandacht moet worden besteed aan het organiseren van innovaties. Een van de meest concrete beleidsacties vanuit het ministerie van VWS was de Sociale Innovatieprijs, die in 2009 in het leven is geroepen en sindsdien jaarlijks is uitgereikt. Deze prijs is bedoeld om mensen werkzaam in de sector van medische producten te stimuleren de inzichten van sociale innovatie toe te passen.

Sociale Innovatie in de Topsectoren (2013)

Ook in de topsectoren is aandacht voor sociale innovatie. Binnen de topsectoren hebben twaalf bedrijven in 2013 meegedaan aan de Expeditie Sociale Innovatie, een, door het ministerie van EZ gefinancierd, leertraject gericht op het stimuleren van werkplaatsinnovatie. De expeditie was een programma van acht maanden, met acht bijeenkomsten, en stond onder leiding van MVO Nederland, Syntens en TNO.⁷⁰

In de in 2013 afgesloten nieuwe innovatiecontracten tussen overheid en topsectoren wordt meer aandacht besteed aan het thema sociale innovatie in de internationale betekenis dan voorheen, al wordt de term zelf niet gebruikt. Verschillende topsectoren benadrukken het belang van het betrekken van de juiste maatschappelijke stakeholders bij de ontwikkeling, introductie en verspreiding van nieuwe producten en technologieën en van aandacht voor 'gamma-effecten' (maatschappelijke bezwaren tegen technologische innovaties, topsector energie). Ook maken alle topsectoren expliciet duidelijk op welke wijze zij bij willen dragen aan maatschappelijke opgaven van de toekomst. Verschillende contracten benadrukken het belang van cross-overs tussen topsectoren en zetten dit om in concrete projecten. De creatieve sector benoemt daarbij, als enige, expliciet het belang van *social innovation* in de zin van nieuwe oplossingen die buiten bedrijven om ontstaan.

B4.4 Conclusie

Het begrip sociale innovatie is in Nederland met name in gebruik genomen door de sociale partners, en door het ministerie van EZ in een voornamelijk economische context geplaatst. Immers, in de kabinetsreactie op het eindrapport van de *Taskforce Sociale Innovatie* (2006) wordt het belang van sociale innovatie gezocht in het bevorderen van de innovatiekracht en het concurrentievermogen van Nederland; er wordt niet gesproken over sociale of maatschappelijke doelen van sociale innovatie.⁷¹

Inmiddels is internationaal een groeiende aandacht voor *social innovation*, een veel breder begrip dan tot nog toe in Nederland is gehanteerd. Door in smalle interpretatie van het begrip 'sociale innovatie' te blijven hanteren, plaatst Nederland zich buiten een deel van de internationale discussie. De AWT pleit in dit advies voor een bredere interpretatie van het begrip sociale innovatie in Nederland, die aansluit bij de internationale discussie.

⁷⁰ MVO Nederland 2012.

⁷¹ Ministerie van EZ & ministerie SZW 2006

b5

Serie uitgebrachte adviezen van de AWT

- 83 Going Dutch. De kennissamenleving in internationaal perspectief. December 2013
ISBN 9789077005644. Verkoopprijs € 12,50
- 82 Waarde creëren uit maatschappelijke uitdagingen. December 2013 ISBN
9789077005637. Verkoopprijs € 12,50
- 81 Kiezen voor kenniswerkers. Vaardigheden op de arbeidsmarkt voor kenniswerkers.
Augustus 2013. ISBN 9789077005620. Verkoopprijs € 12,50
- 80 Maatwerk in onderzoeksinfrastructuur. Strategisch investeren in grootschalige on-
derzoeksfaciliteiten. April 2013. ISBN: 9789077005613. Verkoopprijs € 12,50.
- 79 Diensten Waarderen. December 2012. ISBN 9789077005606. Verkoopprijs € 12,50.
- 78 De Chinese handschoen. Hoe Chinese en Nederlandse kennis elkaar
kunnen versterken. Februari 2012. ISBN 978 90 77005 58 3. Verkoopprijs € 12,50.
- 77 Scherp aan de wind! Strategie voor Nederlandse (top)sectoren.
Augustus 2011. ISBN 978 90 77005 77 4. Verkoopprijs € 15,00.
- 76 Kapitale kansen. Slim geld voor ambitieuze ondernemers.
Februari 2011. ISBN 978 90 77005 52 1. Verkoopprijs € 15,00.
- 75 Kennis plaatsen. Onderzoeksinstituten in een veranderende omgeving.
Januari 2010. ISBN 978 90 77005 49 1. Verkoopprijs € 10,00.
- 74 Kennis zonder grenzen. Kennis en innovatie in mondiaal perspectief.
Januari 2010. ISBN 978 90 77005 48 4. Verkoopprijs € 15,00.
- 73 Meer laten gebeuren. Innovatiebeleid voor de publieke sector.
Maart 2008. ISBN 978 90 77005 43 9. Verkoopprijs € 15,00.
- 72 Weloverwogen impulsen. Strategisch investeren in zwaartepunten.
November 2007. ISBN 978 90 77005 42 2. € 15,00.
- 71 Balanceren met beleid. Wetenschaps- en Innovatiebeleid op hoofdlijnen.
Maart 2007. ISBN 978 90 77005 39 2. € 12,50.
- 70 Alfa en Gamma stralen. Valorisatiebeleid voor de Alfa- en Gammawetenschappen.
Maart 2007. ISBN 978 90 77005 38 5. € 12,50.
- 69 Bieden en binden. Internationalisering van R&D als beleidsuitdaging.
December 2006. ISBN 90 77005 37 4. € 12,50.
- 68 Opening van zaken. Beleid voor Open innovatie.
Juni 2006. ISBN 90 77005 35 8. € 12,50.
- 67 Tijd voor een opKIQer! Méér investeren in onderwijs en onderzoek.
Oktober 2005. ISBN 90 77005 32 3. € 12,50.
- 66 Diensten beter bedienen. Innovatiebeleid voor diensten.
September 2005. ISBN 9077005307. € 12,50.
- 65 Ontwerp en ontwikkeling. De functie en plaats van onderzoeksactiviteiten in
hogescholen. Augustus 2005. ISBN 90 77005 31 5. € 10,00.
- 64 Innovatie zonder inventie. Kennisbenutting in het MKB.
Juli 2005. ISBN 90 77005 29 3. € 12,50.

- 63 Kennis voor beleid - beleid voor kennis.
Mei 2005. ISBN 90 77005 28 5. € 12,50.
- 62 De waarde van weten. De economische betekenis van universitair onderzoek.
April 2005. ISBN 90 77005 005. € 9,00.
- 61 Een vermogen betalen. De financiering van universitair onderzoek.
Februari 2005. ISBN 90 77005 27 7. € 12,50.
- 60 Samen slimmer in ketens. Competenties in supply chain management als concurrentiefactor voor Nederlandse bedrijven.
December 2004. ISBN 90 77005 25 0. € 12,50.
- 59 Tijd om te oogsten! Vernieuwing in het innovatiebeleid.
Juni 2004. ISBN 90 77005 24 2. € 12,50.
- 58 De prijs van succes. Over matching van onderzoekssubsidies in kennisinstellingen.
April 2004. ISBN 90 77005 22 6. € 12,50.
- 57 Nederlands kompas voor de Europese onderzoeksruimte. Strategisch kader voor de internationalisering van het onderzoeks- en innovatiebeleid.
Januari 2004. ISBN 90 77005 21 8. € 12,50.
- 56 Netwerken met kennis. Kennisabsorptie en kennisbenutting door bedrijven.
November 2003. ISBN 90 77005 20 X. € 12,50.
- 55 Wat van ver komt... De vormgeving van het Nederlandse bilaterale onderzoeksbeleid.
Oktober 2003. ISBN 90 77005 19 6. € 9,00.
- 54 1+1>2. De bevordering van multidisciplinair onderzoek.
September 2003. ISBN 90 77005 18 8. € 12,50.
- 53 Backing winners. Van generiek technologiebeleid naar actief innovatiebeleid.
Juli 2003. ISBN 90 77005 17 X. € 15,00.
- 52 Kennis van criminaliteit. Juni 2003. ISBN 90 77005 16 1. € 9,00.
- 51 Wijsheid achteraf. De verantwoording van universitair onderzoek.
Juni 2003. ISBN 90 77005 15 3. € 9,00.
- 50 Naar een nieuw maatschappelijk contract. Synergie tussen publieke kennisinstellingen en de Nederlandse kennissamenleving.
Januari 2003. ISBN 90 77005 14 5. € 5,00.
- 49 Gewoon doen!? Perspectief op de Barcelona-ambitie '3% BBP voor O&O'.
Juli 2002. ISBN 90 77005 11 0. € 9,08.
- 48 KP6 laten werken. Stimuleren Nederlandse deelname: profijt en beleid.
Juli 2002. ISBN 90 77005 10 2. € 12,50.
- 47 Hógeschool van Kennis. Kennisuitwisseling tussen beroepspraktijk en hogescholen.
Juli 2001. ISBN 90 77005 05 6. € 11,34.
- 46 Handelen met kennis. Universitair octrooibeleid omwille van kennisbenutting.
Juni 2001. ISBN 90 77005 03 X. € 9,08.
- 45 Over stromen. Kennis - en innovatieopgaven voor een waterrijk Nederland.
Advies en Verkenning door de AWT, NRLO en RMNO, juni 2000. € 11,34.
- 44 Investeren in onderzoek, april 2000. ISBN 90 346 3823 5. € 9,08.

AWT-publicaties zijn te bestellen via www.awt.nl.

Eerdere adviezen van de AWT zijn ook te vinden op de website.

*a*wt